

C-byråns verksamhet i Norge 1939-1945

- sedd ur ett försvaringsperspektiv

Krister Thun
C-uppsats i historia, ht 2000
Handledare: Kent Zetterberg

Historiska institutionen
Stockholms Universitet

INNEHÅLL

BAKGRUND	1
SVENSKA HOTBILDER	2
SVENSK KRIGSPLANERING	2
<i>Operation Rädde Norge</i>	3
BEHOV AV UNDERRÄTTELSE	4
FORSKNINGSLÄGET	7
TEORETISK ANSATS	9
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	9
METOD OCH AVGRÄNSNINGAR	10
KÄLLOR – KÄLLKRITIK	11
KATEGORISERING AV RAPPORTERNA	12
UNDERSÖKNING	12
UNDERSÖKNINGEN I SIFFROR	13
DEL 1	
RAPPORTERNAS FORM	13
1940	13
1942/43	14
1944/45	14
RAPPORTERNAS INNEHÅLL	14
1940	14
1942/43	16
1944/45	17
SAMMANFATTNING	18
DEL 2	
RAPPORTERINGENS FÖRVARNINGSVÄRDE	19
<i>Långsiktig förvarning</i>	20
<i>Akut förvarning</i>	22
ANDRA MÅL MED RAPPORTERINGEN	23
KÄLLORNA	23
ARBETSMETODERNA	24
HELMUTH TERNBERGS PERSONLIGA ARKIV	24
SAMMANFATTANDE DISKUSSION	25
<i>Rapporternas innehåll</i>	25
<i>Rapporternas format</i>	25
<i>Rapportörer/metoder</i>	26
<i>Förändringar i rapporteringen</i>	26
<i>C-byråns verksamhet i ett större perspektiv</i>	27
KÄLLKRITISKA ÖVERVÄGANDEN	28
AVSLUTANDE TANKAR	28
KÄLLFÖRTECKNING	30

Bakgrund

När det andra världskriget brakade loss med Tysklands blixtanfall mot Polen den 1:a september 1939 förklarade sig Sverige omedelbart neutralt. Denna klara ambition att stå utanför kriget ändrades inte heller då såväl Storbritannien som Frankrike trädde in i kriget två dagar senare, den 3:e september. För att kunna upprätthålla den deklarerade neutraliteten försattes givetvis det svenska försvaret omgående i förhöjd beredskap.¹ Huruvida den svenska beredskapen var "god" eller ej är en omtvistad fråga, men åtminstone i ett avseende kunde en uppenbar brist snart ådagaläggas, nämligen beträffande den svenska underrättelsetjänstens struktur och funktion. Den kraftigt ökande mängden information som kriget medförde, i kombination med en från svensk sida snabbt insedd underresurs när det gällde att bearbeta denna information, föranledde regeringen att anslå medel för att förbättra Försvarsstabens möjligheter att ta hand om för riket relevant information.² Dessa uppgifter var synnerligen viktiga för ett neutralt land som Sverige, eftersom man inte hade tillfredsställande insyn i de stridande parternas (kanske fr a Tysklands) fortsatta planer. Detta stora behov av underrättelser och information från utlandet stegrades än mer efter den 9:e april 1940, då Tyskland kröp helt in på de svenska gränserna i såväl söder som i väster, genom ockupationerna av Danmark resp. Norge. Hitler hade tidigare tydligt visat att hans planer inte utan vidare lät sig förutses, exempelvis hade såväl de svenska militära som politiska ledningarna in i det sista levt i förvissningen om att ett tyskt anfall mot Danmark/Norge var osannolikt, ja i det närmast uteslutet.³

Kriget varade i fem långa år, under vilka Sveriges ambition att förhålla sig neutralt fick utstå hårda prövningar. Från snart sagt alla stridande parter fanns det tidvis en uppfattning att Sverige bistod den "andra" sidan, inte minst från det ockuperade Norge framfördes gång på gång protester mot vad man uppfattade som en oförställd tysk-tillvändhet från svensk sida.⁴ Detta samtidigt som tyskarna, å sin sida, vid flera tillfälle gav uttryck för sin åsikt att Sverige på olika sätt bistod de allierade på ett sådant sätt att landets neutralitet kunde ifrågasättas. Att Sveriges utrikespolitik tenderade ändras i takt med krigets olika skeden är ingen kontroversiell åsikt, generellt kan sägas att en svängning kan skönjas från en lutning åt Tyskland under krigets första halva, till en mer "allierad" hållning under den andra.⁵ Oavsett vilken sida Sverige ev. sympatiserade med kan det fastslås att underrättelser från *alla* sidor var av stor vikt för landet. Vad man befarade var inte enbart en regelrätt invasion (fr a från tysk sida), ett minst lika stort hot var risken att "dras" in i kriget genom en ogynnsam utveckling. Den kanske största faran härvidlag var den roll de svenska malmfälten tidigt kom att spela för de stridande parterna. Att norra Skandinavien skulle komma att bli en krigsskådeplats visades redan under hösten 1939, när krig utbröt mellan Sovjetunionen och Finland. Information om Sovjets vidare planer blev då givetvis av stor betydelse, och att ett hot förelåg även från västligt håll stod klart under de första månaderna 1940, då Storbritannien och Frankrike aviserade planer på en intervention i norra Skandinavien.⁶ Sveriges export av malm till Tyskland var lika viktig för tyskarna som den var en nagel i ögat

¹ Wangel, C-A (red.), 1982, s.76-92

² Carlgren, W., 1985, s.28

³ Åtminstone trodde man inte på en tysk invasion i Norge/Danmark innan en ev. engelsk-fransk framstöt i Skandinavien. Carlgren, W, a.a, s.35

⁴ se t ex Ekman, S & Grimnes, OK (red.), 1991, s.40ff

⁵ Denna omsvängning i svensk utrikespolitik har senare i skarpa ordalag kritiserats från norskt håll, där man menat att Sveriges hållning under krigets första år byggt på en övertygelse om tysk slutseger, en övertygelse som senare övergivits. Detta har å sin sida givetvis förnekats från svenskt håll. Se Ekman, S & Grimnes, OK (red.), a.a, s.62

⁶ Wangel, C-A (red.), a.a, s.120

på de allierade Tillsammans med de återkommande propåerna från Finland om svensk hjälp i kriget mot Ryssland var detta tillräckligt för att göra situationen mycket spänd i Sveriges norra regioner. Återigen stod det klart- att erhålla underrättelser om de stridande parternas intentioner var av ytterst stor vikt.

Svenska hotbilder

Det största hotet som förelåg mot Sverige var förstås Tyskland, där Hitler upprepade gånger visade sin makthunger och oberäknlighet. Däremot skiftade detta hot karaktär under krigets olika skeden. Periodvis var det risken för en direkt invasion av Sverige (liksom det Norge och Danmark fått uppleva) som låg närmast tillhands, men en annan uppenbar risk var att Sverige skulle nödgas gå in i kriget genom att i ett tillspetsat läge tvingas välja sida. Den ovan beskrivna situationen i Nordnorge var en källa till oro i Sverige under en stor del av kriget. Kanske kan situationen bäst beskrivas som att de allierade i Sverige såg en potentiell bundsförvant, medan Tyskland såg en potentiell fiende.⁷ Gemensamt för båda sidor var att den svenska proklamerade neutraliteten stundtals sågs som aningen bräcklig. Vad man från båda sidor befarade var att Sverige, i en kritisk situation, inte skulle förmå upprätthålla sin neutralitet utan tvingas, om inte ta aktiv del i striderna, så åtminstone upplåta sitt territorium för transiteringar (i mer omfattande skala än den som redan tilläts!), flygbaser etc. Av detta följde att det var mycket viktigt för den svenska regeringen att inte "utåt" ge sken av att bistå den ena eller andra sidan. Man var från de stridande parternas sida heller inte sena att kritisera vad man uppfattade som oförsvarliga kränkningar av den svenska neutraliteten från motståndarsidan. En sådan för neutraliteten graverande företeelse som de tyska trupptransiteringarna genom Sverige var givetvis inget som passerade obemärkt från västmakternas sida, och vid upprepade tillfällen krävde man också ett upphörande av dessa.⁸ Naturligtvis förelåg i förlängningen en risk för ett ev. västmaktsingripande mot Sverige, för att i preventivt syfte hindra tyskarnas framfart i Skandinavien.

Tidvis cirkulerade också skrämmande rykten om en nära förestående tysk invasion, men Sveriges taktik att "sitta still i båten" visade sig uppfylla sitt syfte- att till varje pris hålla landet utanför krigshandlingarna.

1943 kan sägas vara en vändpunkt för den svenska bedömningen av det säkerhetspolitiska läget. En återställning av neutraliteten som den såg ut innan de tyska ockupationerna av Norge och Danmark genomfördes.⁹ I praktiken innebar detta ett närmande till de allierade, vilket ofelbart ledde till skärpt läge gentemot Tyskland, dock i ett läge då det tyska hotet i praktiken kulminerat.

Det sista stora hotet från Tyskland var den anfallsplan mot Sverige som lades fram vårvintern 1943, på direkt order av Hitler.¹⁰ Denna anfallsplan byggde just på ett frontalangrepp över den norska gränsen, ett angrepp i preventivt syfte, om västmakterna skulle försöka sig på en invasion i Norge. Således var det flera utvecklingar i kriget som kunde innebära en risk för Sverige, det strategiska läget landet hade var inte enbart av godo.

Svensk krigsplanering

Sveriges militära planläggning utgick från två krigsfall- "krigsfall I" (krig mot Tyskland) och "krigsfall II" (krig mot Sovjetunionen).¹¹ (Intressant att notera är att det i båda fallen även

⁷ Hugemark, B (red.), 1994, s.16

⁸ Wangel, C-A (red.), a.a, s.492

⁹ Hugemark, B (red.), a.a, s.18

¹⁰ Hugemark, B (red.), a.a, s.49

¹¹ Wangel, C-A (red.), a.a, s.197ff

fanns en planläggning som var offensiv till karaktären, även om utgångspunkten var en defensiv gruppering av de svenska styrkorna.)

Den första svenska närkontakten med kriget kom i och med det finska vinterkriget. Kriget mot Sovjetunionen, som efter ett par månads turbulens bröt ut den 30 november 1939, fick omedelbart till följd att den nordöstra landgränsen blev av större intresse för krigsplaneringen. En motsättning förelåg, mellan i första hand överbefälhavaren resp. regeringen/utrikesnämnden, i synen på hur omfattande en svensk mobilisering till Norrlands försvar skulle vara. Å ena sidan låg behovet av att kunna försvara landet i händelse av fortsatt rysk aggression, efter att kontroll erhållits över Finland- å andra sidan fanns åsikten (hos regeringen) att en mobilisering inte fick få "en demonstrativ karaktär".¹² (Detta var för övrigt en under krigsåren återkommande åsikt i debatten om ytterligare mobiliseringar- det ansågs viktigt att inte provocera fram ett angrepp från främmande makt.)

Efter Tysklands "Operation Barbarossa" mot Sovjetunionen förstärktes bilden av att krigsfall I var minst lika sannolikt som krigsfall II. En titt på en karta över maktförhållandena i norra Europa efter 1941 ger vid handen att Sverige befann sig i ett utsatt läge. Tyskland kunde anfälla landet från snart sagt varje vädersträck. Detta var ett läge som inte hade förutsetts i dittillsvarande krigsplanering. Inte minst i väster, längs den långa svensk-norska gränsen, förelåg en fara för angrepp. Risken för ett tyskt angrepp från norsk grund ansågs vara mycket farlig, då faran då var stor att landet skulle klyvas på mitten.¹³ Eftersom det faktiskt existerade planer på ett svenskt motangrepp mot Nordnorge, givetvis i koordination med ett engelskt ingripande i Norge, så var krigsplaneringen från 1940/41 framförallt defensiv.

Operation Rädsla Norge

Redan under 1940 började dock vissa förberedelser vidtas i Sverige för ett ev. ingripande i Norge. Dock var det först 1942 som en konkret planläggning för en sådan aktion tog fart.¹⁴ Intensiteten i detta planerande hängde samman med krigets utveckling, i takt med att Tysklands strategiska läge försämrades på de flesta fronter (inklusive Norge) så blev det också mer realistiskt att tänka sig ett svenskt deltagande i en aktion för att befria Norge. För Sverige hade det dittills, i enlighet med neutraliteten, varit politiskt omöjligt att ta del i reguljära strider i Norge. Att däremot delta i en befrielseaktion för Norge, med syftet att säkerställa en "lugn" avväpning av tyskarna och skapa förutsättningar för en snabb återuppbyggnadsprocess i Norge, var inte lika uteslutet.

Det är viktigt att förstå vilka motiv som låg bakom dessa tankar. Givetvis fanns det sympatier för det norska folket och dess umbäranden, men de viktigaste motiven till Sveriges intresse av att vara på plats i Norge vid en befrielse var av säkerhetspolitisk natur.¹⁵ Tanken på att efter en tysk kapitulation vara inringat av allierade trupper var inte angenäm för svenska politiker, och ett aktivt deltagande i Norge sågs som en garanti för att Sverige inte skulle sidsteppas efter krigsslutet. Kort kan sägas att det i den ursprungliga svenska planeringen fanns långtgående tankar på att, efter en militär ockupation av fr a södra Norge, återställa viktiga funktioner i det norska samhället. Det bör noteras att denna planering skedde utan kontakter med den norska sidan. I ett senare skede ändrades dock planeringen så att det, i den plan som förelåg under våren 1945, från svensk sida främst handlade om att säkerställa ordningen och

¹² Wangel, C-A (red.), a.a, s.102

¹³ Wangel, C-A (red.), a.a, s.195

¹⁴ Wangel, C-A (red.), a.a, s.639

¹⁵ Ekman, S & Grimnes, OK (red.), a.a, s.148

avväpna samt internera tyska förband- de civiladministrativa uppgifterna som inbegrep att återuppbygga de norska samhällsfunktionerna skulle överlämnas till norska myndigheter.¹⁶ Givetvis innebar dessa planer ett stort behov av underrättelser om förhållanden i Norge, kartläggningar av såväl militära förhållanden som infrastruktur krävdes. Det kan vara av intresse att titta på det underlag som fanns för Rädda Norge-planen. Följande tabell visar vad underrättelser från Norge sa om vilka tyska styrkeförhållanden Sverige skulle möta vid ett anfall.¹⁷

Tab. 1

	Försvarsstaben	Verkligt läge
Trupp i arméförband	100000	102700
Polistrupp	6000	5750
Kårförband, underhållstrupp etc.	26000	83500
Marinen inkl. kustartilleri	24000	75000
Flyg och luftvärn	20000	40500

Som synes var den svenska militärens uppskattning av de tyska styrkorna rätt väl överensstämmande med verkligheten, i synnerhet för de "viktiga" delarna av motståndarsidans styrkor. Kårförbanden, liksom såväl marinförbanden som flygförbanden var nämligen inte särskilt rörliga, utan knutna till respektive förläggningar, de skulle således inte möta ett svenskt anfall. Tabellen är intressant, då den de facto är ett slags mått på den svenska underrättelseverksamhetens effektivitet. Det är lätt att inse vilken betydelse säkra underrättelser om motståndarsidans styrkeförhållanden hade för framgångsutsikterna vid en dylik operation.

Behov av underrättelser

Vilka möjligheter att inhämta information utomlands stod då tillbuds för ett neutralt land som Sverige? Ja, som hos de flesta andra nationer existerade redan innan kriget en officiell underrättelsetjänst, vilken i och med försvarsbeslutet från 1 juli 1937 kom att sortera under underrättelseavdelningen inom Försvarsstaben.¹⁸ Kort uttryckt kan man säga att källorna till underrättelser från utlandet bestod av diplomatrappporter, facklitteratur, tidskrifter, dagspress o dyl. För underrättelser om militära förhållanden förlitades i stor utsträckning på de försvarsattachéer som fanns stationerade i ett antal länder (ett 15-tal år 1937). Underrättelseavdelningens (Avdelning U:s) möjligheter att effektivt inhämta information visade sig dock förhållandevis begränsade, vilket föranledde dess förste chef, överste Adlercreutz att vid upprepade tillfällen anhålla om ytterligare medel till en nyorganisering. Den direkta orsaken till att regeringen under senhösten 1939 anslog 100 000 kronor för upprättandet av en icke-officiell underrättelsetjänst var det sovjetiska anfallet på Finland. Att, som tidigare, helt förlita sig på de underrättelser som kunde erhållas från främmande makters militärstaber el. liknande var inte längre hållbart.

C-byrån kom att utgöra den sk. inofficiella underrättelsetjänsten som, till skillnad från den officiella motsvarighetens försvarsattachéer, inte samlade in sina underrättelser via direkt kontakt med representanter för utländska makter. Istället opererade man med diverse

¹⁶ Ekman, S & Grimnes, OK, a.a, s.153

¹⁷ ur Wangell, C-A, a.a, s.640

¹⁸ Carlgren, W, a.a, s.1-22 Inledningsavsnittet bygger, där inte annat anges, på Carlgrens bok.

”okonventionella” metoder, exempelvis använde man sig av den information flyktingar, kurirer och andra personer som befunnit sig i utlandet kunde ge. Byråns förste (och, skulle det visa sig, ende!) chef var majoren Carl Petersén, vilken kom att sitta kvar under hela kriget. Han fick vid sitt tillträde förhållandevis fria händer att organisera byråns verksamhet, framförallt beroende på att någon liknande verksamhet aldrig tidigare bedrivits i Sverige, vilket gjorde att beprövade metoder, erfarenheter, vana aktörer m.m. var en bristvara. Dessutom ansågs major Petersén vara synnerligen lämpad för nämnda uppdrag, vilket gjorde att han fick operera mycket ”efter eget huvud”. Parentetiskt kan nämnas att den icke-officiella underrättelsetjänsten tämligen omgående kom i motsatsställning till den officiella motsvarigheten, varifrån man vid upprepade tillfällen klagade på C-byråns stundtals okonventionella sätt att bedriva underrättelsearbete.¹⁹

Den absoluta huvuduppgiften C-byrån hade var att skaffa meddelanden om ”åtgärder, som kunna antagas utgöra anfällsöberedelser mot Sverige”.²⁰ Denna instruktion ledde förstas, i fallet Norge, till att tyskarnas förhållanden ägnades mest uppmärksamhet, men det är viktigt att komma ihåg att ett för Sverige likaledes vanskligt scenario vore en västmaktsintervention i Norge, då detta skulle sätta förhållandet till Tyskland på sin spets, t ex skulle i detta läge det mellan Sverige och Tyskland ingångna transiteringsavtalet upphöra att gälla.²¹

När det gäller den del av C-byråns verksamhet som är i mitt fokus, den avseende Norge, så var den kanske viktigaste informationskällan de flyktingar och kurirer som passerade gränsen mellan Sverige och Norge.²² Kontakter och olika former av samarbete mellan norska myndigheter och svenska (företrädde bl a av C-byrån) förekom i olika utsträckning under hela kriget, ehuru inte friktionsfritt. Tidigt insåg man från svensk sida att det ur underrättelsesynpunkt var av mycket stor betydelse att ta del av de upplysningar flyktingar och resande från Norge hade att ge. Detta intresse delades naturligtvis av den norska legationen i Stockholm (som fungerade som mellanhand för den norska exilregeringen i London), vilken hade sina egna skäl till att få veta så mycket som möjligt om situationen inne i det ockuperade Norge. För att uppnå detta hade normmännen en väl utvecklad kurirverksamhet, där underrättelser om läget i Norge nådde legationen i Stockholm- ofta med många umbäranden och i största hemlighet. I denna stundtals komplicerade situation utvecklades efterhand en form av byteshandel, där C-byrån, i utbyte mot fri lejd över gränsen för kurirerna (eller i vissa fall ännu mer långtgående hjälp), fick ta del av den information de hade med sig. En komplicerande faktor här var emellertid att detta samarbete var något i högsta grad inofficiellt, så hemligt att flera berörda parter på svensk sida hölls utanför. Detta kunde få till följd att norska kurirer anhölls av svenska myndigheter²³, varpå C-byrån fick anstränga sig för att få ut desamma.²⁴

För att effektivisera underrättelseinhämtningen arbetades inom C-byrån efter hand fram en organisation av sk. G-ombud (G som i gräns). Dessa ombud utgjordes vanligtvis av tullpersonal, polismän el. liknande, personer som utan att väcka misstanke kunde uppehålla

¹⁹ Carlgren, W, a.a, s.29

²⁰ Svensson, R, 1991, s.89

²¹ Sveriges hållning var att transitering kunde accepteras, så länge den inte gynnade en stridande part. Detta skulle som synes inte längre vara fallet vid en västmaktsintervention i Norge, som då åter skulle bli krigsskådeplats. Se Wangel, C-A (red.), a.a, s.192

²² Se t ex Hammarlund, KG, 1989, s.67-79; Ottosson, J & Magnusson, L, 1991, s.89-99

²³ Fram till 1942 räknades den norska kurirverksamheten som spionage i Sverige, ett brott som under rådande förhållanden kunde ge upp till två års fängelse. 1942 mildrades synen på denna verksamhet, som kom att kallas ”olovlig underrättelseverksamhet”. Straffsatsen sänktes därmed väsentligt. Sammanlagt under 1940-44 arresterades 367 norrmän i Sverige, anklagade för något av ovanstående brott. Ekman, S & Grimnes, O K (red.), a.a, s.235

²⁴ Ottosson, J & Magnusson, L, a.a, s.94

sig nära gränserna.²⁵ Dessa ombud var knutna till var sitt gruppområde, sammanlagt nio till antalet. Vart och ett av dessa gruppområden täckte en begränsad del av gränsen mot Norge, även områden på norskt territorium ingick. Underrättelseinhämtningen gick sedan, till en början, till så att ombuden frågade ut de resande som passerade gränserna om diverse förhållanden inne i Norge.²⁶ I ett senare skede, när flyktingströmmen blivit för stor för att någon effektiv utfrågning skulle vara möjlig vid gränserna, ändrades strategin så att C-byråns personal istället fanns med vid de olika flyktingmottagningar som upprättades i Sverige (Öreryd i Småland den första).²⁷ Intressant att notera här är alltså att det vid den här tidpunkten (from 1941) förelåg ett direkt samarbete mellan svenska och norska myndigheter, där båda parter, må så vara med olika motiv, tog del av de viktiga underrättelserna från Norge. En annan uppgift C-byrån hade var att inhämta underrättelser och organisera för ett ev. läge då Sverige kommit under ockupation, d.v.s. förbereda för någon sorts motståndsverksamhet. Den del av C-byrån som tilldelades ansvaret för detta var den sk. "Hembygdsrörelsen".²⁸ Här var det alltså inte primärt förvarningen som var i fokus utan en senare fas, när invasionen av Sverige är ett faktum. I det perspektivet var det inte endast de aktioner tyskarna företog sig i Norge som ev. riktades mot Sverige som var av intresse, man intresserade sig även för hur det tyska styret gestaltade sig i Norge, hur ockupationsmakten organiserades, hur det norska folket behandlades, hur militären användes- allt med syftet att dra lärdomar inför en liknande utveckling i Sverige.

Den kanske viktigaste pusselbiten i svenskt underrättelseväsende under krigets första två år var den "tappning" av information från tyska telegram som kunde göras, mycket tack vare matematikprofessor Arne Beurling, med vars hjälp en dechiffring av tysk telegramtrafik kunde påbörjas redan under sommaren 1940.²⁹ Detta för Sverige lyckliga förhållande varade till sommaren 1942 och hade oerhört stor betydelse för kunskaperna om tyska militära dispositioner, intentioner m.m. Efter upprepade läckor kunde dock underrättelser om svenska förhållanden med finsk hjälp nå Tyskland under sommaren/hösten 1942, vilket till sist gjorde slut på avlyssningen.³⁰

Detta innebar givetvis att andra kanaler fick ökad betydelse för underrättelseinhämtningen, bland dessa fanns C-byrån. T ex blev den information norska kurirer kunde ge om situationen i Norge av större betydelse, vilket ledde till ett ökat samarbete mellan normän och C-byrån.³¹ Ett rimligt antagande är således att C-byråns rapportering ökade med tiden under kriget, bl a med anledning av ovanstående, men givetvis också tack vare att organisationen blev mer effektiv med tiden, i takt med att metoder finslipades, kontakter slöts osv.

²⁵ Svensson, R, a.a, s.89

²⁶ Svensson, R, a.a, s.89f

²⁷ Hammarlund, KG, a.a, s.69ff

²⁸ Svensson, R, a.a, s.91

²⁹ Carlgren, W, a.a, s.68

³⁰ Carlgren, W, a.a, s.98

³¹ Hammarlund, KG, a.a, s.74. Även från normännens sida fanns ett ökat behov av samarbete vid denna tidpunkt, då de för Hjemmefronten viktiga kontaktema med exilregeringen i London lättast gick genom den norska legationen i Stockholm.

Forskningsläget

Mycket har skrivits om olika aspekter av det andra världskriget. När det gäller underrättelse- och förvarningsområdet så är Wilhelm M Carlgrens "Svensk underrättelsetjänst 1939-1945" ett viktigt verk. Där beskrivs utvecklingen under krigsåren ur ett svenskt underrättelseperspektiv, även C-byråns start och vidare utveckling beskrivs. Denna senare instans har sedan närmare undersökts i en uppsats av Rune Svensson (vilken ligger till grund för en stor del av föregående avsnitt), där han går igenom byråns mål, medel, organisation samt verksamhet i stort.

Det är inte helt oomtvistat vilken roll C-byrån egentligen spelade under kriget. Alldeles avgjort sträckte man sig från byråns sida förhållandevis långt utanför neutralitetens (åtminstone på papperet) strikta regler för att bistå normmännen, givetvis med ambitionen att därigenom skaffa för Sverige viktig information. Emellertid var det inte alltid underrättelseinhämtningen och Sveriges bästa som var i främsta rummet för C-byråns folk, där kunde också finnas en genuin känsla för den norska saken, dessutom var för somliga en stark antinazistisk övertygelse en viktig drivfjäder för samarbetet med normmännen.³² En diametralt motsatt bild ger dock Maj Wechseltmann i sin bok "De bruna förbindelsema", i vilken hon ivrigt argumenterar för att C-byrån genomsyrades av en nazi-tillvändhet, vilket också visade sig i deras agerande. Utan att på något vis förringa Wechseltmanns arbete så är det ändå min uppfattning att hennes argument inte är lika väl underbyggda som andra författare som uttalat sig i frågan. Att det däremot, inom diverse områden i Sverige, fanns en tyskvänlighet är en allmän uppfattning. Detta är viktigt att ha i minnet när man diskuterar situationen i Sverige under krigsåren.³³ Dock var C-byråns verksamhet under krigsåren i vissa stycken "ljusskygg", vilket också visades genom att en omfattande utredning genomfördes efter kriget, för att undersöka byråns förehavanden under kriget. Det rörde framförallt uppgifter om vapenaffärer som företagits av enskilda anställda vid byrån, bl a major Petersén själv. Att försäljning av vapen till de danska och norska motståndsrörelserna faktiskt skedde är inte på något sätt höljt i tvivel, det utredningen syftade till att undersöka var huruvida personer vid byrån skott sig personligen på dessa vapenaffärer. Ytterligare ett antal punkter undersöktes där byråns verksamhet påstods ha gått utanför direktiven. Bl a undersöktes uppgifter om en större summa pengar som försvann strax innan krigets upphörande, en summa pengar som kom från den tyska underrättelsetjänsten i Norge och var ämnade för den finska motsvarigheten. Anklagelserna gällde att medlemmar av C-byrån försummat eller ev. tillskansat sig pengarna. Utredningen kunde förvisso "fria" C-byråns huvudgestalter från anklagelser om oegentligheter, men likväl var C-byråns anseende aningen befläckt.

Även beträffande underrättelse- och förvarningsproblematik har det skrivits en hel del. Wilhelm Agrell har beskrivit grundbulten inom underrättelsemetodik, den sk. *underrättelsecykeln*³⁴, enligt vilken underrättelsetjänst organiseras efter följande modell. Utifrån en bestämd *inriktning* (d.v.s. nationens intressen, fiendebild, resurser osv.) organiseras ett underrättelseväsende på vilket ansvaret ligger att *inhämta* efterfrågade uppgifter (alltså uppgifter som bedömts vara av nationellt säkerhetsintresse). Dessa underrättelser genomgår sedan en *bearbetning*, där materialet sorteras, spaltas upp på ett åskådligt sätt samt genomgår

³² Hammarlund, KG, a.a, s.85. Denna tyskvänlighet, synnerligen stark hos den sk. M-gruppen i Göteborg, ledde stundtals till spänningar med ledningen för c-byrån, som strävade efter att hålla en neutral linje. Se Ottoson, J & Magnusson, L, a.a, s.88

³³ Det är emellertid viktigt att ha klart för sig att tyskvänlighet inte nödvändigtvis innebar nazistvänlighet. Sverige och Tyskland hade, i synnerhet på officersnivå, en lång historia av kontakter och utbyten. Dessutom var situationen i öst, med det kommunistiska Sovjetunionen, för många ytterligare ett skäl att vända sig mot väst.

³⁴ Agrell, W, 1977, passim

en första analys. Nästa steg är den egentliga *analysen*, då den inhämtade informationen går igenom mer metodiskt, i ett försök att utröna vilka relevanta slutsatser som kan dras, vad som är icke trovärdigt, vilka samband som finns i materialet osv. Slutligen skickas underrättelserna vidare "uppåt" i kedjan, nu i den form som de efterfrågats av beslutsfattarna, detta sista steg kallat *delgivning*.

Utifrån ovanstående resonemang har Michael D Aust skrivit en uppsats om "Underrättelsemetodik, förvarning och dess problematik", i vilken han resonerar kring hur underrättelsecykeln ser ut i praktiken, samt vilka grundläggande problem som är förknippade med underrättelsetjänst och förvarning. Bortsett från en del resonemang kring hur organisationen bör se ut för optimal prestanda hos underrättelsetjänsten, samt hur relationerna mellan beslutsfattare och underrättelseorganen bör se ut, så koncentrerar sig Aust på de psykologiska aspekter som kan vålla problem vid inhämtning och bearbetning av underrättelser. Han tar således fasta på det faktum att "underrättelsetjänst" är ett begrepp, en konstruktion, medan det i verkligheten finns människor där bakom- människor som har till uppgift att inhämta, bearbeta och delge "rätt" information till landets beslutsfattare. Av detta följer att problem och svårigheter som kan uppstå för dessa enskilda individer också innebär problem och svårigheter för organisationen i stort.

Aust beskriver olika "perceptuella störningar" som kan leda till feltolkningar av materialet. En uppenbar fara är t ex "*group-thinking*", vilket kan uppstå när en grupp människor arbetar i en miljö där ingen förs avvika från normen. Avvikande uppfattningar kvävs, antingen beroende på grupstryck, en stark ledare eller manipulerande medlemmar. En annan risk är att *kognitiv konsistens* får till effekt att individer inte förmår gå utanför sina värderingar, erfarenheter och uppfattningar när de bedömer en ny situation.³⁵ För att ge ett relevant exempel kan detta leda till att ett land som inte befinner sig i ett krigsläge, och har så icke gjort under lång tid, har svårt att "svänga om" och faktiskt inse de faror som den aktuella situationen innebär. Ny information formas efter redan etablerade "sanningar", vilket kan medföra att verkliga hotbilder inte upptäcks eller tas på allvar. Detta är givetvis ett problem både för den enskilde rapportören "på fältet" och den eller de som har att bedöma dennes rapport. (Då fokus i föreliggande undersökning ligger på inhämtningsfasen så är det här mest relevanta hur dessa psykologiska problem påverkar den/de som rapporterar, inte de som analyserar rapporterna.)

I en annan uppsats diskuterar Aust vidare de faktorer som är centrala vid en bedömning av en (fiende)stats intentioner. De tre viktiga element han beskriver är: fiendestatsens politiska och militära mål; dess villighet att ta risker för att uppnå dessa mål; samt dess perceptioner och fiendebild.³⁶ Omsatt i praktiken blir dessa aspekter utgångspunkt vid analysen av den rapportering som kommer in från fältet. Frågor som måste besvaras är då vad i rapporteringen som är relevant och innebär ett reellt hot (signaler) och vad som kan lämnas därhän utan vidare åtgärder (brus).

³⁵ Aust, M D, 1997, s.160

³⁶ Aust, M D, 1997

Teoretisk ansats

Förvarningsverksamhet kan bäst analyseras i ljuset av den ovan beskrivna underrättelsecykeln, vilken alltså inbegriper de fem huvudbegreppen inriktning, inhämtning, bearbetning, analys samt slutligen delgivning. C-byråns verksamhet var fr a fokuserad på inhämtning och delgivning, någon djupare bearbetning av materialet förekom oftast inte³⁷, detta gjordes "högre upp"(egentligen används begreppet delgivning något slarvigt i detta avseende, då det egentligen syftar till den slutliga rapportering som sker till ansvariga beslutsfattare).

Sam Nilsson har i en undersökning av förspelet till det första världskriget formulerat en teoretisk utgångspunkt för de problem och överväganden ett land ställs inför vid förvarningsverksamhet.³⁸ (Förvarning ska förstås som en samlande term för de åtgärder en stat vidtar för att i god tid erhålla informationer om andra (fientliga) staters intentioner-militär underrättelsetjänst är här *en* bland flera metoder.)

Nilsson bygger vidare på de resonemang som presenterades i föregående avsnitt, och delar in ett antal "förvarningsfaktorer" i *hårda* resp. *mjuka*, där de hårda faktorerna utgörs av konkreta saker som: bedömningar av fiendestatsens intentioner, riskvillighet hos denna stat, samt dess fiendebild. De mjuka faktorerna är mer abstrakta. Hit hör kulturella förhållanden hos den egna staten samt rapportörernas personlighet; kognitiv konsistens med dess konsekvenser; samt extrapolering utifrån historisk kontinuitet. Sammanfattningsvis beskriver Nilsson i sitt teoretiska ramverk faktorer som påverkar hur väl ett land förmår inhämta och sedan tolka den information som står till buds innan och i ett kritiskt läge.

De faktorer Nilsson beskriver är som synes framförallt viktiga för den/de som har till uppgift att bearbeta de inhämtade underrättelserna vilket, som nämnts, oftast inte skedde vid C-byrån. Dock är ansatsen intressant även för föreliggande undersökning syften, enär de rapporter jag gått igenom var vad som stod till buds (bl a, ska sägas!) för de som hade att analysera ev. hotbilder mot Sverige. Därför är det också intressant att se hur C-byråns rapportering kan knytas till resonemangen om brus och signaler eller, annorlunda uttryckt, vilket underlag för relevanta och riktiga riskbedömningar den icke-officiella underrättelsetjänstens rapportering kunde ge.

Syfte och frågeställningar

Syftet med föreliggande undersökning kan sägas vara tvådelat. I en första ansats ämnar jag ge en bild av C-byråns förhållanden gentemot Norge under ockupationsåren. I denna, delvis deskriptiva, del fokuseras på vilken typ av underrättelser C-byrån intresserade sig för, samt hur denna information grupperades och presenterades i rapporterna. Likaledes intressant i denna del är huruvida materialet avslöjar något om de metoder och arbetssätt byrån använde sig av, samt ev. vilken typ av rapportörer man använde.

Undersökningens andra syfte är att, med Norge som "fallexempel", undersöka vilka parametrar som är viktiga för ett lands förvarningsverksamhet. Föresatsen är att utifrån ovan beskrivna teorier undersöka vilken roll C-byrån spelade för Sveriges förvarnings- eller underrättelsetjänst.

³⁷ Dock förekom viss bearbetning även vid c-byrån, i den sk. "Industriutredningen" började man från byråns sida framställa färdiga frågeformulär som skulle distribueras till utvalda och frivilliga resenärer till utlandet. Denna detalj hos c-byrån, som från 1943 kom att hamna i Stockholms Högskolas försorg, presenterade således en mer aktiv inhämtning av underrättelser än vad som tidigare varit brukligt. Se Svensson, R, a.a, s.102

³⁸ Nilsson, S, 2000, s.58-62

Frågor jag ställer mig är:

- Vilken typ av underrättelser från Norge intresserade sig C-byrån för?
- Hur grupperas och presenteras informationen i rapporterna?
- Vad säger rapporterna om C-byråns rapportörer samt om dess metoder?
- Går det att skönja någon förändring över tid, beträffande rapporternas struktur och innehåll?
- Hur kan C-byråns verksamhet sättas in i en större förvarningsteori?

Metod och avgränsningar

För att uppnå uppsatsens första syfte har rapporterna från Norge undersökts beträffande *innehåll* och *framställningssätt*. Dessutom har jag, i den mån det varit möjligt, tittat på vad rapporterna kunnat avslöja om informationens *ursprung* (d.v.s. vem rapportören/källan är), samt vad rapporterna säger om C-byråns *metoder* för informationsinhämtning. Denna del är, som nämnts, i hög grad av deskriptiv karaktär. Den största svårigheten här torde vara att svara på frågorna rörande rapportörer och tillvägagångssätt. Anledningen till detta berörs senare. I undersökningens andra del ligger fokus på hur C-byråns verksamhet kan sättas in i ett större förvarningssystem, därför kommer rapporterna också undersökas utifrån de faktorer Nilsson beskrivit. Uppgiften blir här att undersöka hur informationen i rapporterna kan ha använts som beslutsunderlag för de som hade att analysera Sveriges säkerhetspolitiska läge. Av stort intresse blir då de underrättelser som pekar på någon för Sverige oroande utveckling i Norge. Ett exempel på sådan rapportering kan handla om truppörflyttningar vid gränsen eller om andra konkreta militära förhållanden som innebär ett hot mot Sverige. En annan typ av rapportering är de mer abstrakta hot som, i form av rykten från olika källor i Norge, kunde föranleda åtgärder i Sverige. Det kunde t ex utgöras av rapporter som norska flyktingar lämnade om hur det bland tyska officerare i Norge börjar talas om en förestående invasion av Sverige. Jag hoppas i min undersökning av C-byråns rapporter kunna se om/hur sådana rykten följdes upp i vidare rapporter.

Min uppgift blir att undersöka hur denna rapportering om ev. hot mot Sverige svarar mot de förvarningsfaktorer Nilsson beskrivit, vad säger t ex rapporterna från Norge om de "hårda" faktorerna- Tysklands fiendebild (d.v.s. inbegrips Sverige där?), dess intentioner (kan förhållandena i Norge ge vid handen något om ev. anfallsplaner mot Sverige?).

Jag har valt att göra en avgränsning i undersökningens omfång, av två skäl. Det första skälet har med materialets omfattning att göra, den andra anledningen är att jag valt att undersöka några särskilt viktiga skeden i kriget. C-byråns dokumenterade rapportering är förhållandevis omfattande (inalles ca 6400 rapporter), vilket (givet den begränsade tid jag har till förfogande) gör att jag valt att koncentrera min undersökning till tre perioder under kriget. Det första nedslaget i materialet kommer jag göra under året 1940 (på så sätt får jag med tiden omedelbart före och efter den tyska ockupationen i Norge). Därefter kommer jag undersöka året 1942/43 (detta år var avgörande för krigets fortsatta utveckling, dessutom accelereras C-byråns aktivitet då). Den sista undersökningsperioden är krigets sista halvår, d.v.s. fr a våren 1945 (skälet härtill är att detta är tiden precis innan Norges befrielse och Tysklands fall).

En av undersökningens frågeställningar ägnas ju åt ev. förändringar i rapporteringen över tid, något jag hoppas kunna fånga med detta tillvägagångssätt.

Författaren är medveten om det något godtyckliga i valet av tidsavgränsningar. De exakta start- och slutdatumerna för varje undersökningsperiod har i viss grad bestämts av hur volymerna delats in i arkivet.

Källor – källkritik

Undersökningen kommer att genomföras på C-byråns arkiv, beläget vid Krigsarkivet i Stockholm. Arkivet består av inalles drygt 30 volymer. Av dessa består 29 volymer av ”från fältet” ingående rapportering till byrån. Det är således bland dessa volymer huvuddelen av mitt källmaterial återfinns. Volymerna är uppdelade tidsmässigt, och i varje volym är rapporterna sorterade i ordningsföljd. Givetvis var rapporteringen ojämn under krigsåren, varför vissa perioder innehåller förhållandevis färre rapporter medan det rapporterats flitigare under andra. C-byrån bedrev verksamhet i en rad länder, vilket innebär att rapporterna från Norge i arkivet samsas med rapporter från allehanda länder i världen. Förutom den kronologiska sorteringen föreligger ingen ytterligare gruppering av rapporterna. Detta kan t ex innebära att rapporter om den politiska utvecklingen i Iran kan varvas med exakta rapporter om tyska befästningar kring Fornebu flygplats i Norge. Detta något ostrukturerade förhållande betyder dock inget annat för min undersökning än att det möjligen berett mig nöjet att tillbringa mer tid i arkivet än vad annars skulle varit fallet!

Förutom den ingående rapporteringen består arkivet av såväl inkommande som utgående skrivelser. Dessa är inte rapporter i egentlig mening, utan har mer formen av administrativa skrivelser. Det kan vara framställningar från byråchefen till någon högre instans (eller vice versa) i något specifikt ärende. Vidare innehåller arkivet ett mindre antal volymer med räkenskaper för byrån. Dessutom finns också den tidigare nämnda c-byråutredningen i arkivet.

Vid sidan av C-byråns arkiv har jag också som komplement använt mig av ett av de personliga arkiv som finns vid Krigsarkivet. Det gäller Helmuth Ternbergs personliga arkiv. Ternberg var, i en framskjuten ställning, verksam vid C-byrån under kriget och tidigare forskning har gett vid handen att hans arkiv innehåller viktiga upplysningar om byråns verksamhet, i synnerhet beträffande de metoder som användes vid underrättelseinhämtning.³⁹

Den största reservationen som måste resas beträffande C-byråns arkiv är att det inte är fullständigt. Arkivet har sållats ur åtminstone två gånger, vid nedläggningen av C-byrån 1946 och ytterligare en gång vid överlämnandet av arkivet 1967. Detta är givetvis ett problem som måste finnas med i alla analyser som görs på källmaterialet, dock inte av den magnituden att det avhåller mig från att använda källan. Den främsta anledningen till att material tagits bort från arkivet har varit att skydda identiteten för människor som på något sätt varit knutna till C-byrån. Jag har emellertid ingen anledning att misstänka att just de delar jag ämnar undersöka (d.v.s. kontakterna med Norge) varit föremål för någon systematisk bortplockning ur arkivet.

En annan, mycket viktig, källkritisk aspekt är att min undersökning görs på underrättelsematerial, vilket alltid innebär vissa faror.⁴⁰ Det är av stor vikt att ha i minnet att underrättelsematerial alltid producerats med väldigt specifika syften, dessutom har materialet producerats i en atmosfär av sekretess. Tanken är att verksamheten ska vara, och förbli, oupptäckt. En konsekvens blir att frågor som vilka rapportörerna var, hur man arbetade osv. blir svåra att besvara. Givetvis kan man, som alltid, välja att se materialet ur ett kvarlevoperspektiv eller ett berättande perspektiv. Det vanskliga infinner sig om man, som i mitt fall, vill undersöka frågor om hur underrättelserna inhämtats, av vem de lämnats osv. Det kan vara bra att ha i minnet att rapporterna här undersökts ur kvarlevoaspekten, vilket innebär att deras objektiva sanningshalt inte är det primärt intressanta. I de fall, t ex, när en

³⁹ Svensson, R, a.a, s. 86

⁴⁰ Svensson, R, a.a, s.71

rapportör lämnar en längre beskrivning av sina intryck av stämningarna i Norge och den troliga framtida utvecklingen så är rapporten *i sig* intressanta- inte blott hur väl denne rapportör uppfattat den faktiska situationen.

Ett återkommande problem har varit att bedöma vad som egentligen är en "norsk" rapport. I de allra flesta fall är bedömningen enkel, men ibland, i synnerhet när en rapport beskriver flera parallella händelseutvecklingar, kan det vara svårt att avgöra om rapporten verkligen behandlar läget i Norge eller ej. Med anledning av detta vill jag resa en liten reservation för exaktheten i de siffror jag presenterar. Dock är det min förhoppning att den slutliga bilden inte ska grumlas av ev. felräkningar i antalet rapporter från min sida.

Min absoluta föresats är att göra den källkritiska diskussionen till en viktig del av uppsatsen, eftersom det finns viktiga aspekter att ta upp just när man undersöker underrättelsematerial.

Kategorisering av rapporterna

För att på ett adekvat sätt kunna hantera rapporterna har en grov kategorisering gjorts. För det första har en, godtycklig, uppdelning gjorts i "långa" resp. "korta" rapporter gjorts. Det finns en klar skillnad mellan rapporter som i många fall utgörs av endast några rader, där ofta någon konkret händelse rapporteras och, å andra sidan, längre rapporter som mer utförligt behandlar en situation eller en händelseutveckling. Dessa rapporter kan i vissa fall vara uppåt 15 sidor långa.

Dessutom har en kategorisering gjorts beträffande rapporternas innehåll. Denna kategorisering har inte ambitionen att vara absolut- den är en metod att analysera materialet med syftet att ge en övergripande bild av rapporternas innehåll, inte att ge en exakt beskrivning av hur många rapporter av olika slag som finns i arkivet.

En indelning har gjorts där en typ av rapporter behandlar diverse militära förhållanden. Denna kategori är i sin tur delad i två typer. Den första rapporttypen behandlar flygplatser och flygplan i Norge, den andra typen behandlar andra militära förhållanden- truppkoncentrationer/förflyttningar, befästningar, militära anläggningar m.m.

En annan kategori rapporter (med stor inre variation) beskriver andra konkreta förhållanden i Norge. Här ingår t ex stadsplaner för norska städer, väg- och brobeskrivningar, beskrivningar av norska fabriker och kraftanläggningar m.m.

En tredje kategori rapporter, slutligen, utgörs av mer "abstrakta" underrättelser. Hit hör diverse rykten om tyska krigsplaner, rapportering om stämningar i olika norska städer, uppsnappade meddelanden från tyska officerare m.m.

Undersökning

Undersökningsavsnittet inleds med en kort översikt av materialet, där rapporternas antal och relativa andel av arkivet presenteras. Därefter ges i en *första del* en kronologisk genomgång av rapporternas struktur och innehåll under de tre undersökningsperioderna. I en första genomgång av de tre undersökningsperioderna undersöks rapporterna med avseende på *formen*- hur de är upplagda, hur omfattande de är osv. Därefter sker ytterligare en kronologisk genomgång av de tre undersökningsnedslagen, denna gång med avseende på rapporteringens *innehåll*, d.v.s. vilken typ av underrättelser som dominerar, vilka delar av Norge som är av huvudintresse för rapporteringen osv. Denna första del motsvarar som synes uppsatsen första syfte- att ge en bild av hur C-byråns rapporter och rapportering från Norge såg ut. I undersökningens *andra del* betraktas sedan rapporterna utifrån vilket förvarningsvärde de hade. I fokus står då vad rapporterna säger om ev. hotbilder mot Sverige i Norge. Vidare kommer rapporterna gås igenom med avseende på andra skönjbara syften med

verksamheten i Norge. För klarhetens skull redovisas genomgående var och en av de tre undersökningsperioderna för sig.

Undersökningsavsnittet avslutas med en liten inblick i Helmuth Ternbergs personliga arkiv.

Undersökningen i siffror

Undersökningens första nedslag, år 1940, var också C-byråns första verksamhetsår.

Rapporteringen för detta år är i arkivet indelad i två volymer. Sammanlagt uppgår rapporterna från Norge till 203 st. Det totala antalet rapporter under 1940 uppgår till 716 st, verksamheten i Norge motsvarar således ca 28 %.

Undersökningens andra nedslag, 1942/43, är som synes mitt i kriget. Vid denna tidpunkt hade C-byråns verksamhet utvecklats i några år, vilket också klart märks i materialet.

Rapporteringen från denna period ryms i sju volymer i arkivet. Det sammanlagda antalet Norge-rapporter för perioden uppgår till 596 st, medan det totala antalet rapporter under 1942/43 uppgår till 1172. Andelen norska rapporter har därmed ökat jämfört med 1940, nu till drygt 50 %.

Det sista nedslaget i undersökningen, 1944/45, är en kortare tidsrymd än de två föregående.

Rapporterna för perioden är samlade i fem volymer i arkivet. Från denna sista del av kriget återfinns i arkivet 492 rapporter med anknytning till Norge. Det sammanlagda antalet rapporter för denna period är 1320, rapporterna från Norge utgör nu således ca 37 %.

Sammanfattningsvis omfattar undersökningen 1291 rapporter från Norge. Dessa utgör sålunda ca 40 % av de 3208 rapporter som återfinns i den del av arkivet som undersökts. Dessa 3208 rapporter, i sin tur, utgör som synes ganska precis hälften av rapporterna i arkivet.

Kommentar [GS1]: -----

DEL 1

Rapporternas form

1940

Den första norska rapporten i arkivet är daterad den 6 mars 1940, d.v.s. en dryg månad innan det tyska anfallet på Norge. Denna rapport är faktiskt också den enda rapporten innan den tyska invasionen. C-byrån bedrev således, föga förvånande, inte någon större verksamhet i Norge innan den tyska ockupationen.

Rapporterna från denna första tid skiljer sig till formen inte mycket från det utseende de skulle komma att ha genomgående under kriget. Långa rapporter är sällsynta denna första tid, oftast är de inte längre än en sida.

En "prototyp" av rapporter ser ut som följer: överskriften är så gott som alltid "Rapport från Norge" eller "Iakttagelser från Norge", varpå en kort redogörelse för källan/rapportören följer. Ett ganska snillrikt system för att rangordna källans tillförlitlighet tycks ha utarbetats, där olika adjektiv ger en vink om hur stor tilltro som kan sättas vid rapportören. "Vederhäftig", "känd", "väl känd", "kunnig", "trovärdig", "tillförlitlig", "väl orienterad" är några ofta förekommande exempel. I kombination med varandra kunde man ytterligare betona källans tillförlitlighet. Fördelen med ett dylikt system var att man utan att röja källan- underrättelsevärldens kardinalsynd- kunde ge en hänvisning om hur pass nära den rapporterade händelsen rapportören befann sig, om han/hon var en etablerad kontakt osv. Därpå följer en, ofta stringent, uppräknings av de av källan observerade förhållandena.

Ett särskiljande drag mot vad som senare skulle bli kutym är att rapporterna i flera fall inte är anonyma, d.v.s. källan eller rapportören är synlig i rapporten. Särskilt påfallande är detta i de

rapporter som kommer från tiden omedelbart efter den tyska invasionen. En viktig källa till underrättelser om läget i Norge var då nämligen de svenskar som tidvis färdades med den ständigt flyende norska militärledningen. Ett antal rapporter utgörs t ex av korta redogörelser om läget i det mobila norska högkvarteret.⁴¹ Dessa rapporter är således ofta ”undertecknade” av uppgiftslämnaren.

1942/43

Beträffande rapporternas form och struktur skiljer sig inte denna tidsperiod nämnvärt från den tidigare beskrivna. Detta är dock, som tidigare berörts, en period då rapporteringen från Norge utvidgas. Den utveckling och förfining av arbetsmetoder och kontaktnät som givetvis skett under krigets första år medför också att andelen fylligare rapporter ökar jämfört med tidigare. Trots detta dominerar de korta detaljrapporterna stort. En särskild typ av rapporter som beskriver militära anläggningar, blir allt vanligare under perioden. Dessa består vanligtvis av en eller två sidor text med beskrivningar av en tysk befästning, dessutom bifogas oftast en tecknad skiss.

Överhuvudtaget börjar det under denna period bli vanligare med olika typer av bifogat ”extramaterial” i rapporterna. Det rör sig oftast om kartblad, skisser över städer, fotografier av hamnar m.m.

1944/45

Rapporternas struktur ändras inte heller på något dramatiskt vis den sista undersökningsperioden. Rapporterna under våren 1945 utgörs ofta av detaljerade (värderingsfria), beskrivningar av specifika förhållanden i Norge, oftast vägar/broars bärförmåga, minering o dyl. Dessa rapporter utgör svar på förfrågningar från olika svenska militära myndigheter om förhållandena i Norge. I övrigt kan sägas att rapporteringen under krigets slutskede får en mer kvantitativ inriktning. Många rapporter består av exakta noteringar av t ex tysk järnvägstrafik i Norge, dessa rapporter är nästan helt utan värderingar eller bedömningar från källans sida. De är en uppräkningslista av observerade förhållanden, inget annat.⁴² Denna ”omsvängning” ter sig naturlig, då det i detta läge av kriget var mer relevant att få klarhet i hur stor och av vilket slag de tyska trupperna i Norge egentligen var, snarare än att ta reda på vilka stämningar som fanns mot tyskarna hos normmännen etc.

Rapporternas innehåll

1940

Det finns alltså endast en norsk rapport från tiden innan ockupationen (denna rapport är fö intressant såtillvida att den är en kommentar till diverse tveksamheter i den norska arméns förberedelser och organisation)⁴³, vilket betyder att rapporteringen från Norge under 1940 annars är en rapportering från ett ockuperat land. Under de månader som följer invasionen dominerar givetvis rapporter som beskriver läget i striderna, det norska motståndet hade ännu inte knäckts i början av sommaren. I flera rapporter från april/maj beskrivs den kaotiska, tidvis panikslagna stämningen i den norska armén. Ett något förvånande, ibland närmast fördömande drag kan skönjas i rapporteringen från svenskar i Norge.

⁴¹ t ex rapport 97, CB serie BI, vol.1

⁴² se t ex rapport 448, CB serie BI, vol.9

⁴³ rapport 61, CB serie BI, vol.1

Ett citat från en "M. L":s (troligen en man vid namn Malcolm Lilliehöök, vilken var knuten till C-byrån) besök i det norska högkvarteret är belysande:

"I politiskt hänseende torde man vara berättigad att säga, och specifikt framhålla att det nuvarande läget i Norge är en direkt följd av norska folkets oförmåga och obenägenhet att förstå, att under föreliggande internationella osäkerhetstillstånd ingen stat kan vara säker om att bli lämnad i fred, endast därför att den för egen del är fredsälskande"⁴⁴. (En pik till den svenska hållningen männe? *min anm.*)

Efterhand börjar det också komma in rapporter av mer kartläggande natur. Dessa rapporter innehåller uppgifter om tyskarnas antal i Norge, befästningsarbeten som bedrivs etc.⁴⁵ Från sommaren strömmar det också in rapporter om intensiva tyska flygplatsbyggen på flera platser i Norge.⁴⁶ Översiktsrapporter av detta slag, rörande såväl tyska stridskrafter, befästningar som utrustning, ökar i antal under årets lopp. Rapporterna av denna typ ger ofta bilden av en hög aktivitet hos tyskarna, värn grävs, bunkrar byggs, baser anläggs osv. En kategori rapporter innefattar beskrivningar av infrastrukturen i Norge, ett mycket viktigt område i krigstider. Mycket möda lades ned på att klarlägga de norska vägarnas beskaffenhet och kapacitet, inte minst viktigt var detta för de vägar som korsade gränsen. Rapporter av detta slag, som kom att bli vanligare senare under kriget, bifogade ofta kartsnitt över specifika vägvägar och broar.⁴⁷

Den första rapporten jag kunnat finna med uppenbar "udd" mot Sverige är daterad 22 juli 1940. Det är en under perioden vanlig rapporttyp, där en "iakttagare" i Oslo rapporterar att tyska soldater observerats "gå i skola" i Oslo, där de studerat svensk geografi. Dessutom rapporteras om en ökande antisvensk propaganda i Norge.⁴⁸ En rapport från september visar på en annan typ av underrättelseinhämtning, då en flyktad tysk soldat i förhör uppger att tyskarna har väsentligt mer trupper vid gränsen mot Sverige än vad normal gränsbevakning skulle kräva, dessutom påstår han att meningen varit att Sverige också skulle intas den 9 april samt att bara är en tidsfråga nu innan så sker.⁴⁹

Till den mer abstrakta kategorin hör också underrättelser som sprungit ur samtal mellan svenska och tyska militärer. Under 1940 förekommer det att tyska officerare uttrycker respekt för Sverige, och dessutom förhoppningar om att landet skall komma bistå Tyskland och Finland vid ett förväntat sovjetiskt störanfall.⁵⁰

Ytterligare ett belysande exempel på hur underrättelser kunde komma in till C-byrån, och hur dessa uppgifter sedan orsakade förhöjd aktivitet, utgörs av en rapport från november 1940. En från Norge flyktad ingenjörfru berättar då hur ett tyskt anfall mot Sverige nu är nära förestående, inom två veckor.⁵¹ Oavsett sanningshalten i ovanstående påstående så är rapporten intressant, då den visar hur ett sådant rykte satte igång en omfattande undersökningsverksamhet från byråns sida, för att om möjligt verifiera saken. Under den

⁴⁴ rapport 97, CB serie BI, vol.1

⁴⁵ t ex rapport 264, CB serie BI, vol.1

⁴⁶ t ex rapport 200, 222, 227, CB serie BI, vol.1

⁴⁷ rapport 236, CB serie BI, vol.1

⁴⁸ rapport 270, CB serie BI, vol.1

⁴⁹ rapport 368, CB serie BI, vol.1

⁵⁰ rapport 404, CB serie BI, vol.2

⁵¹ rapport 474, CB serie BI, vol.2

Den utlösande faktorn för detta anfall uppgavs vara missnöje med Sveriges hanterande av de sk. kvarstadsbåtar som fanns i svenska hamnar. Det rörde sig om norska båtar som lastats med värdefull last för att sedan seglas till England. Tyskland krävde att dessa båtar skulle beläggas med kvarstad och hållas kvar i svensk hamn, något Norge och England givetvis motsatte sig. Se Ekman, S & Grimnes, OK (red.), 1991, s.31-34, 40f

efterföljande månaden kommer åtta rapporter in, alla med det uttalade syftet att klarlägga ingenjörfruns utsaga. (Vilken, i ljuset av historiens klagörande sken, visade sig vara fel.) Från slutet av det första undersökningsåret hämtar jag så slutligen ytterligare ett par exempel på underrättelser med udd mot Sverige. I december meddelas nämligen att den tyska turistbyrån i Stockholm den senaste tiden haft ökad aktivitet vilket, påpekar rapportören, var precis vad som hände också i Norge omedelbart före ockupationen.⁵² I samma månad uppgav en tysk desertör vid ett förhör att inställningen mot Sverige hos tyska norskeofficerare inte var särskilt välvillig, enär landet ansågs vara alltför Englandsvänligt.⁵³

1942/43

Under denna undersökningsperiod, mitt i kriget, var rapporteringen från Norge omfattande. Som en allt oftare förekommande kategori framträder rapporter om tyska militära anläggningar och befästningar. Dessa är ofta mycket detaljrika, rapportörerna förefaller ha mycket god kunskap om de tyska befästningarna.⁵⁴ Standardbeskrivningar av diverse militära anläggningar av den typ som tidigare beskrivits är mycket vanliga under undersökningsperioden.⁵⁵ På liknande vis förekommer det ett stort antal rapporter som beskriver olika flygbaser och flygfält i Norge, samt utökningar och förstärkningar av dessa.⁵⁶ Rapporteringen från denna tid ger vid handen en fortsatt hög tysk aktivitet i Norge. Rapporter av typen väg/brobeskrivningar, stadsskisser, stigbeskrivningar o dyl. blir mycket vanliga under denna undersökningsperiod. Anledningarna till detta intresse var troligen flera. Dels var det från svensk sida givetvis av stor vikt att veta vilken kapacitet vägarna över gränserna hade, i händelse av ett tyskt anfall. Därför kartlades dessa vägar mycket noga.⁵⁷ Dessutom var den för både norska och svenska sidan så viktiga kurirtrafiken beroende av goda, dolda förbindelser över gränserna, varför också de minsta stigar över fjäll och genom skogar kartlades.⁵⁸

Rykten av olika slag var mycket vanliga, i synnerhet under denna fas i kriget. Förestående invasioner från motståndarsidan på diverse platser i världen diskuterades kontinuerligt av samtliga parter- att med hjälp av ryktesspridning få motståndarsidan att binda upp trupper är en vanlig taktik i krig- det var också en strategi västmakterna framgångsrikt använde mot tyskarna i Norge.

För svenskt vidkommande var det år som här undersöks, 1942/43, inget undantag från den regeln. Vid genomläsning av rapporterna kan skönjas en stor receptivitet för underrättelser som i förlängningen kan innebära ett hot mot Sverige. T ex meddelas i en rapport från april 1942 att de tyska trupperna i Norge förefaller förstärkas och skickas inåt landet, dessutom har ett ombud för C-byrån i Oslo observerat tyska soldater med svenska pengar.⁵⁹ En liknande potentiell ”fara” rapporteras i juni samma år då det berättas att tyskt underbefäl i Oslo ges en förberedande kurs i svenska.⁶⁰ Riktig nervositet i Sverige orsakade den försändelse av kartor

⁵² rapport 528, CB serie BI, vol.2

⁵³ rapport 556, CB serie BI, vol.2

⁵⁴ De norrmän som införskaffade kunskaper om tyska befästningar och anläggningar (information ämnad för legationen i Stockholm) var ofta mycket djärva och tog stora risker för att kunna rita av och fotografera föremålen. Se Ottosson, J & Magnusson, L, a.a, s.95

⁵⁵ se t ex rapport 84, 85, 91, CB serie BI, vol.8

⁵⁶ se t ex rapport 379, 381, 383, CB serie BI, vol.9

⁵⁷ se t ex rapport 653, CB serie BI, vol.11

⁵⁸ se t ex rapport 404, CB serie BI, vol.9

⁵⁹ rapport 590, CB serie BI, vol.6

⁶⁰ rapport 725, CB serie BI, vol.7

över Sverige, avsedda för de tyska trupperna i Norge, som svenskarna kom över i april 1943.⁶¹

Detta var en tid av ökad tysk aktivitet i Norge, och en stor del av rapporterna som kom in till C-byrån under perioden behandlar diverse tyska befästningsarbeten, truppförstärkningar o dyl., ofta i anslutning till gränsen.⁶² Den ständiga oro som förelåg i Sverige fanns emellertid också hos tyskarna, varför truppsammandragningar vid gränserna inte nödvändigtvis gjordes i offensivt syfte, vissa rapporter indikerar tvärtom att tyskarna i Norge fruktade ett svenskt angrepp.⁶³ I en intressant rapport från juni 1942 kommenterar rapportören just detta, hur bristen på tillförlitlig information skapar en orolig och uppiskad stämning, inte minst för tyska soldater i Norge.⁶⁴ Det förefaller också som om detta spända läge där man på båda sidor gränsen visste förhållandevis lite om den andra sidans intentioner, men fruktade desto mer- också ledde till att den andra sidan "prövades". I ett par rapporter från juli 1942 beskrivs hur tyska soldater vid ett par tillfällen varit inne på svenskt territorium och skjutit, samt vid ett tillfälle åkt bil ända fram till en svensk postering- sannolikt i syfte att kontrollera den svenska gränsbevakningen.⁶⁵

Rapporterna från Norge säger vanligtvis inte mycket om huruvida specifika underrättelser inhämtats på direkt order eller förfrågan från Sverige, men en rapport från april 1943 bjuder ett exempel på hur styrningen från Sverige kunde se ut. Som svar på en förfrågan från sektion I vid Försvarsstaben har C-byrån testat hur lång tid som krävs för inhämtning av underrättelser om plötslig tysk mobilisering vid gränserna.⁶⁶ Rapporten består av en sammanställning av de underrättelser om tyska gränstrupper som erhållits o m två dygn efter att ordern gick ut. Denna rapport är intressant såtillvida att den dels visar på vilka uppgifter C-byrån hade i förvarningssystemet, dessutom ger den en vink om byråns effektivitet.

Ev. florerande rykten i Norge beträffande en allierad invasion i Skandinavien var givetvis viktiga att ta del av. Detta skulle ju otvetydigt innebära svårigheter även för Sverige. I synnerhet under 1942/43 var oron (bland tyskar!) i Norge stor för en sådan invasion. Dock ger en del rapporter känslan av att rapportörerna i Norge visste att en invasion i detta läge var osannolik, att ett mer troligt scenario var (fortsatta) engelska bombräder och sabotageaktioner.⁶⁷

1944/45

När undersökningens tredje och sista nedslag tar sin början, senhösten 1944, är det en annorlunda bild som möter i rapporteringen från Norge. Förvisso är de tidigare beskrivna kategorierna av rapporter fortfarande kvar- kartläggningen av tyska militära anläggningar⁶⁸, flygplatser/flygverksamhet⁶⁹ fortsätter- men bilden är ändå något annorlunda.

Tyskarna är på reträtt. En stor del av rapporterna handlar om noggranna förteckningar över exakt hur många soldater, hur mycket och vilken typ av materiel osv. som fraktas söderut i Norge.⁷⁰ Källor i Oslo rapporterar kontinuerligt om nettoavtransporten av tysk trupp ut ur

⁶¹ rapport 729, CB serie BI, vol.11

⁶² se t ex rapport 584, 624, CB serie BI, vol.6

⁶³ rapport 538, CB serie BI, vol.10

⁶⁴ rapport 703, CB serie BI, vol.7

⁶⁵ rapport 769, 1, CB serie BI, vol.7

⁶⁶ rapport 727, CB serie BI, vol.11

⁶⁷ rapport 743, CB serie BI, vol.11

⁶⁸ se t ex rapport 1203, 1217, 1304, CB serie BI, vol.23

⁶⁹ se t ex rapport 1196, 1219, 1368, CB serie BI, vol.23

⁷⁰ se t ex rapport 1574, 1679, 1697, CB serie BI, vol.24

Norge⁷¹, dessutom görs en kvalitativ bedömning av vilken *typ* av trupp som transporteras in resp. ut. Rapportörerna vet meddela att de avresande trupperna ofta är av högre kvalitet än de inkommande, vilka ofta består av ”rekryter och överåriga”.⁷²

En närliggande typ av rapporter behandlar det allt mer prekära försörjningsläget i Norge, i synnerhet börjar knappheten på kol på allvar påverka tyskarnas (och normännens) transportmöjligheter. Fortlöpande uppskattningar av hur länge kolreserverna beräknas räcka kommer in till C-byrån.⁷³

Mot bakgrund av rapporterna som talar om tyskarnas allt mer trängda läge i Norge så är det inte förvånande att rapporter som beskriver ev. tyska anfallsplaner mot Sverige blir allt mer sällsynta vid denna tidpunkt. Förvisso läggs fortfarande mycket energi på att rapportera om tysk verksamhet i gränstrakterna⁷⁴, men formuleringarna i rapporterna är annorlunda mot tidigare under kriget, inte fullt lika skarpa. Faktum är att en ny typ av rapporter dyker upp under våren 1945, rapporter formulerade på ett sätt som visar på offensiva, inte defensiva planer från svensk sida. Istället för att, som varit kutym tidigare, beskriva vägnätet och broar *mot* svenska gränsen talas det nu i rapporterna om vägarnas bärighet *mot* t ex Rakkestad.⁷⁵ En subtil skillnad måhända, men likväl ett tecken på att anfallsvägar kartlades för en ev. framryckning västerut, *inte* österut. (se avsnittet om Rädda Norge-planen) Dessa förberedelser för ett eventuellt svenskt ingripande i krigets slutskede ackompanjeras också av rapporter från Norge där tyska officerare förefaller räkna med ett svenskt ingripande förr eller senare, om än inte före en ev. västmaktslandstigning i Norge/Danmark.⁷⁶ Att det verkligen förelåg ett nytt läge, där Sverige mer aktivt börjat undersöka förutsättningarna för ett ingripande i Norge, är tydligt i rapporterna från denna tid, där det ofta uttryckligen står att underrättelserna ges som svar på förfrågan från exv Chefen sektion II vid Försvarsstaben.⁷⁷ Detta förfarande, där militära myndigheter i Sverige intresserat sig för specifika förhållanden i Norge, har inte varit synligt i tidigare rapportering under kriget. Ytterligare ett exempel på detta är de rapporter under vårvintern 1945 som beskriver broar (och även vägar) inne i Norge. Dessa rapporter är vid flera tillfällen skrivna som svar till V. Milobefälsstaben.⁷⁸ (Det var f ö chefen för V. Militärömrådet som hade i uppdrag att organisera en ev. svensk offensiv mot Norge.)⁷⁹

Under loppet av maj 1945 börjar rapporter komma in beträffande den tyska kapitulationen och dess konsekvenser. I detta läge, när ett svenskt militärt ingripande inte längre var aktuellt, riktades istället intresset mot hur den tyska utvecklingen i Norge förlöpte, vilka risker för konfrontationer som förelåg osv. Rapporterna beskriver överlag ett lugnt tyskt tillbakatåg, där de största riskerna ligger i ev. norska provokationer.⁸⁰

Sammanfattning

Beträffande rapporternas antal under de olika undersökningsperioderna kan sammanfattningsvis sägas att rapporteringen från Norge ökade i omfång under krigets gång. Även om man beaktar de tre undersökningsperiodernas olika längd (period ett- 14 mån;

⁷¹ rapport 1697, CB serie BI, vol.24

⁷² rapport 1522, CB serie BI, vol.24

⁷³ rapport 1612, CB serie BI, vol.24

⁷⁴ t ex rapport 1876, CB serie BI, vol.25

⁷⁵ rapport 2232, CB serie BI, vol.27

⁷⁶ rapport 1694, CB serie BI, vol.24

⁷⁷ se t ex rapport 1743, CB serie BI, vol.24

⁷⁸ rapport 2246, 2307, CB serie BI, vol.27

⁷⁹ Wangel, C-A, a.a, s.640

⁸⁰ rapport 2373, CB serie BI, vol.27

period två- 17 mån; period tre- 7 mån) så är denna trend väl synlig. Vidare kan om rapporternas fördelning sägas att ungefär var fjärde inkommande rapport under krigets första år kom från Norge. Andelen ökar sedan markant under krigets mitt, då varannan till C-byråns inkommande rapport beskrev situationen i Norge. Andelen Norge-rapporter sjunker något, men är fortsatt hög, under den sista undersökningsperioden, då två av fem rapporter är norska. Strukturmässigt sker inga dramatiska förändringar av rapporterna under krigets gång, ofta är de inte mer än en sida långa, summariskt uppställda och skrivna med ett stringent språk. Dock är variationen mellan olika sorters rapporter stor under hela kriget, emellanåt återfinns avsevärt längre rapporter, ofta berättelser om observerade förhållanden, skrivna i dagboksform. Den vanliga rapporttyp som beskriver tyska militära anläggningar har en beständig form under alla undersökningsperioder. Med dessa följer också regelbundet en karta/kartskiss, bifogat material är följande något som blir vanligare med tiden.

En kort sammanfattning av rapporternas innehåll gör sig inte utan vidare, men med utgångspunkt i den kategorisering som tidigare redovisats kan ändå följande noteringar göras. Rapporter som behandlar militära förhållanden återfinns under samtliga undersökningsperioder. Under 1940 handlar dessa rapporter, av förklarliga skäl, ofta om arbeten på befästningar, byggnationer och upprustningar av anläggningar/flygfält osv. Bilden är likartad även 1942/43, tyska militära anläggningar/flygbaser beskrivs i många rapporter, dessutom ofta mer i detalj än under krigets första år. En annorlunda bild möter dock under slutet 1944/början 1945. Då står istället de rapporter i förgrunden som beskriver den tyska reträtten. Rapporterna berättar om avveckling av befästningar och värn, tillbakadragningar av trupper m.m. en intressant ny företeelse är också de rapporter som beskriver diverse tyska försvarsanordningar och vägavsnitt- uttryckligen som svar på förfrågningar från operativa chefer inom försvarsmakten.

Kategorin rapporter som berör andra, ofta civila, förhållanden i Norge blir framförallt vanlig under 1942/43, även om beskrivning av t ex infrastruktur återfinns redan under 1940. Under 1942/43 blir rapporter innehållande kartskisser/stadsplaner över norska tätorter mycket vanliga. Under 1944/45 ändrar sig inte detta mycket, rapporter som beskriver det norska försörjningsläget blir dock allt vanligare.

Den sista kategorin, rapporter om mer abstrakta förhållanden, återfinns också under alla undersökta perioder. Med början högsommaren 1940 återkommer sedan under hela kriget rapporter om hotbilder mot Sverige. Hösten 1940, tillsammans med vintern och våren 1943, framstår som "toppar" beträffande rykten om en förestående tysk invasion.

DEL 2

Rapporteringens förvarningsvärde

C-byråns huvuduppgift var att ge underrättelser om ev. hotfulla åtgärder som riktades mot Sverige, och de tidigare beskrivna "hårda" förvarningsfaktorerna var vägledande för arbetet i Norge. Det är i många rapporter synligt att kunskaper om såväl Tysklands intentioner, fiendebild samt riskvillighet värderades mycket högt. Det hör till sakens natur att dessa saker inte "frivilligt" uppges av en fiendestat, varför kännedom om dessa faktorer endast kan erhållas genom att rapporter tolkas och analyseras. En uppdelning kan göras mellan rapporter som har ett *långsiktigt* perspektiv och rapporter som beskriver mer *akuta* förändringar. Den senare kategorin utgörs oftast av rapporter om truppöflyttningar/sammandragningar invid gränserna. Observera att flera av de rapporter som berörs i det följande redan nämnts tidigare, skillnaden här är att de nu ses ur ett förvarningsperspektiv, vilket förhoppningsvis minskar känslan av "uppstekt gröt".

Långsiktig förvarning

Till den första kategorin hör t ex rapporter av samma typ som den som refererats tidigare, där tyska soldater uppgavs studera svensk geografi.⁸¹ I en rapport från november 1940 berättas det också hur tysk militär visat stort intresse för diverse svenska förhållanden, t ex har de frågat om svenska armén har eldkastare.⁸² Rapporter i linje med dessa återfinns fortlöpande i materialet, gemensamt för dem är att de rapporterar diverse tyska åtgärder av kartläggande natur. Att, som ovan refererats, tyska soldater observerats i Norge med svenska pengar är ytterligare ett exempel på uppgifter som *skulle* kunna peka på framtida tyska intentioner.⁸³ En annan kanal att skaffa information om tyskarnas strategiska planering var givetvis, i den mån det var möjligt, att helt enkelt samtala med tyska soldater och officerare i Norge. Detta var förvisso en för C-byrån förhållandevis ovanlig strategi, militära kontakter hörde inte till den icke-officiella underrättelsetjänstens bord, men en del rapporter bär vittnesbörd om hur svenska militärer talat med tyska officerare om Tysklands syn på Sverige osv. I en rapport från september 1940 rapporterar t ex en Major Gräslund från ett samtal med adjutanten hos chefen för de tyska styrkorna i norra Norge, generalöverste Dietl, att Tyskland åtnjuter den största respekt för Sverige samt att man från deras sida närmast såg framför sig en gemensam tysk-finsk-svensk ansträngning för att förhindra en rysk offensiv i Skandinavien.⁸⁴ Å andra sidan beskriver en tysk desertör i en liknande rapport från december samma år att tyska officerare i Norge hyser agg mot Sverige, som anses alltför välvilligt inställt mot England.⁸⁵ Givetvis är pålitlighetsgraden i dylika underrättelser värd att diskutera, men det visar under alla omständigheter hur man kunde gå till väga för att bilda sig en idé om Tysklands krigsplaner i ett längre perspektiv.

Ett underlag för analys av Tysklands långsiktiga planer blir också de rapporter, till antalet stora, som beskriver omfattningen och transportereringen av de tyska trupperna i Norge, även om Tyskland givetvis hade andra mål med att binda trupper i Norge än ett ev. anfall på Sverige. Noggranna kunskaper om de tyska truppernas antal och art kunde utgöra ett gott underlag för analyser av hotet mot Sverige på lång sikt.

⁸¹ se not 48

⁸² rapport 490, CB serie BI, vol.2

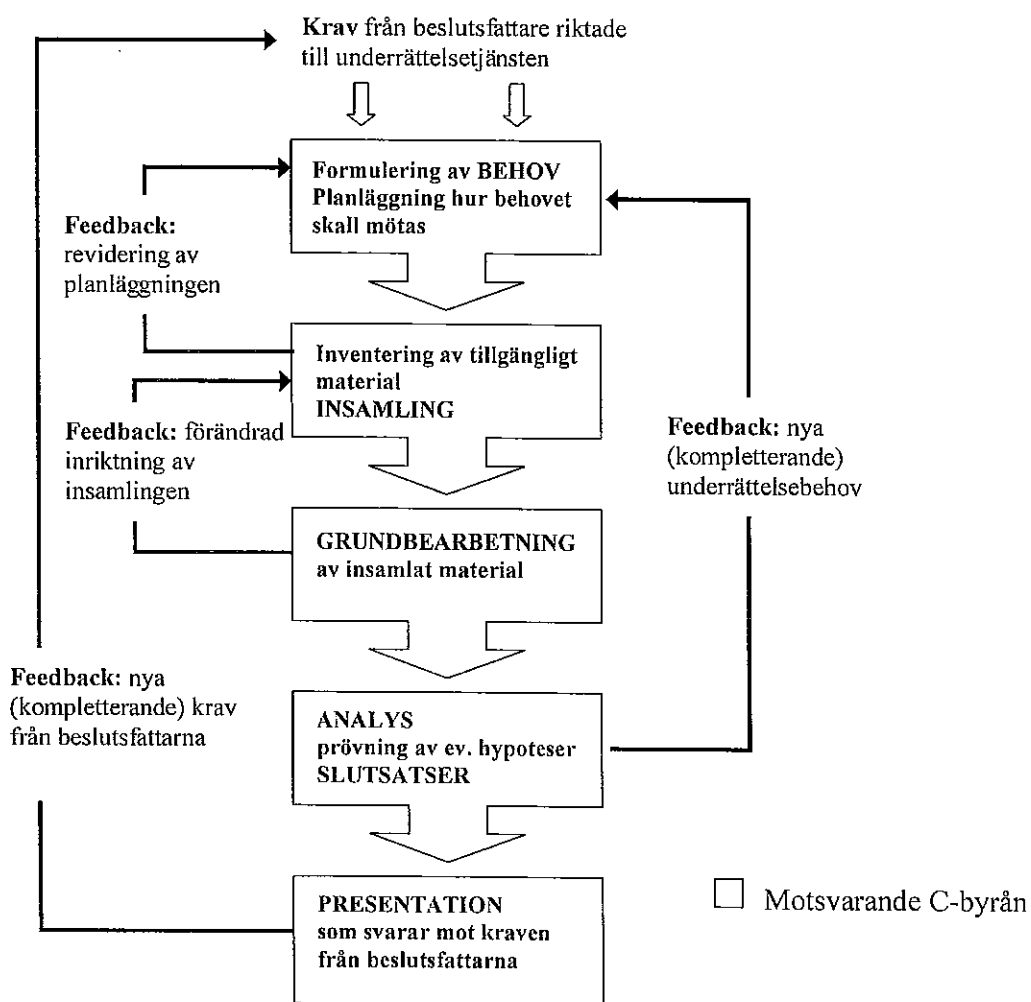
⁸³ se not 59

⁸⁴ rapport 404, CB serie BI, vol.2

⁸⁵ rapport 544, CB serie BI, vol.2

C-byråns rapportering utgjorde *en* del av den totala underrättelseverksamheten, vilken i sin tur tjänade syftet att ge ansvariga beslutsfattare ett mångsidigt underlag för kontinuerliga analyser av Sveriges säkerhetspolitiska läge. Nedanstående figur åskådliggör var i underrättelsecykeln C-byrån befann sig.⁸⁶

Fig. 1

⁸⁶ Figuren är hämtad från Agrell, men har redigerats något för att ge en bild av c-byråns roll i den svenska underrättelsecykeln. Se Agrell, W, a.a, Bil.3

Akut förvarning

Det första ryktet som talar om nära förestående tyska anfallsplaner mot Sverige återfinns i den rapport som berörts tidigare, där en norsk ingenjörfru påstod att ett tyskt anfall var att vänta inom två veckor.⁸⁷ Den ökade aktivitet som detta föranledde från C-byråns sida är ett talande exempel på hur den akuta förvarningen kunde gå till. I den följande rapporteringen beskrivs utvecklingen framförallt i gränsområdena, mycket energi läggs t ex ned på att utröna orsakerna till en observerad tysk truppsammandragning i Halden.⁸⁸ Uppgifter hämtas in från flera håll, resande från Norge utfrågas om rykten och stämningar i sydnorge, en kapten Rosengren meddelar i en rapport att han, utan framgång, försökt verifiera rykten i Norge.⁸⁹ Denna lilla "kris" avslutas med att rapportörerna från Norge ger vid handen att den ökade tyska aktiviteten i södra Norge förmodligen hade att göra med planer på ett anfall västerut, inte österut.

I juli 1942 rapporteras om ökad tysk aktivitet vid gränsen mot Jämtland, bl a har vid upprepade tillfällen den svenska bevakningen prövats av tyskarna.⁹⁰ Tillsammans med rapporter om ökad tysk truppnärvaro direkt på andra sidan gränsen blir denna rapport ytterligare ett exempel på en mer brådskande förvarning. Emellertid torde tyskarna försökt maskera en ev. mobilisering så långt möjligt, varför även underrättelser om större tyska övningar i närheten av gränsen var av intresse. Ett exempel är en stor övning som hölls i trakten av Röros under januari 1943. Flera rapporter under december 1942/januari 1943 ägnas åt att klarlägga omständigheterna kring övningen.⁹¹ En viss spänning kan anas i rapporterna från övningen som omgärdades av stort hemlighetsmakeri från tyskarnas sida. Övningen i sig rapporteras vara en normal infanteriövning, men det faktum att "tonvis" av ammunition fraktats upp till gränsen och att vägarna ända fram till svenskt territorium plogats fria från snö gör att rapporttexterna andas en viss oro.⁹²

Det "effektivitetstest" som genomfördes i april 1943 är talande för hur C-byråns akuta förvarningsuppgifter såg ut.⁹³ Enligt direktiven var byråns uppgift att skaffa så mkt underrättelser som möjligt på 48 timmar. De underrättelser som främst var av intresse var just uppgifter om tysk aktivitet i anslutning till gränsen, vilket är väl synligt i den ström av rapporter som kom in under de två dygn som följde efter att ordern utgick.⁹⁴ Överhuvudtaget hyser rapporterna från våren och försommaren en stor oro över den observerade ökade tyska aktiviteten. Att tyskarna visade ett större intresse för gränstrakterna råder det inget tvivel om i rapporteringen, t ex breddas vägar och broar mot gränsen, befästningsarbeten pågår och skyttegravar grävs.⁹⁵

Den akuta förvarningen om tysk aktivitet i Norge minskar i omfattning under krigets sista år, av naturliga skäl. Detta var ju en tid då det tyska sammanbrottet endast var en tidsfråga. Detta betydde emellertid på intet vis att förhållandena i Norge blev ointressanta från svenskt håll. För C-byråns vidkommande blev det då istället under våren 1945 en viktig uppgift att ge

⁸⁷ se not 51

⁸⁸ rapport 488, CB serie BI, vol.2

⁸⁹ rapport 495, CB serie BI, vol.2

⁹⁰ rapport 1, CB serie BI, vol.7

⁹¹ se t ex rapport 469, 477, 489, CB serie BI, vol.9

⁹² rapport 469, CB serie BI, vol.9 och rapport 532, CB serie BI, vol.10

⁹³ se not 66

⁹⁴ Några av dessa rapporter handlar om den 25:e tyska pansardivisionens gruppering i Östfold. Det var denna division, under ledning av generalöjtnant Von Schell, som hade till uppgift att leda det blixtanfall mot Sverige som skisserats i den anfallsplan som lades fram under våren 1943, se tidigare avsnittet om svenska hotbilder.

⁹⁵ rapport 850, CB serie BI, vol.11, rapport 874, 885, CB serie BI, vol.12

underrättelser om situationen efter en tysk kapitulation i Norge.⁹⁶ Sverige hade ju som bekant långt gångna planer på ett ingripande i Norge i krigets slutskede, något som förutsatte god kunskap om de allierades skandinaviska intentioner. Under maj månad bekräftas i flera rapporter den allierade närvaron i Norge.⁹⁷

Andra mål med rapporteringen

Vi sidan av C-byråns förvarningsuppgifter så fanns det, som nämnts i inledningsavsnittet, ytterligare mål med verksamheten i Norge. Att ge en bild av hur den tyska ockupationsmakten styrde Norge, att rapportera om stämningar mellan norrmän och tyskar osv. tillhörde en viktig uppgift för C-byrå. Det är också frapperande hur många rapporter som vid en genomgång visar sig handla om detta. Ett rimligt antagande torde vara att syftet med denna rapportering var att beskriva hur ett framtida (värsta) scenario för Sverige skulle kunna se ut, hur en motståndsrörelse bäst skulle kunna verka osv. I synnerhet ägnas detta stor uppmärksamhet under byråns första verksamhetsår, då den tyska ockupationen av Norge just inletts. Intressant att notera är att det redan i en rapport från juni 1940 beskrivs hur de tyska ockupanterna möts av större förståelse, detta i takt med att många norrmän fått arbete tack vare de tyska aktiviteterna.⁹⁸ Motståndet och föraktet mot tyskarna från norrmännens sida fortsätter dock att rapporteras kontinuerligt under hela kriget.⁹⁹

En annan, förvisso inte helt vanlig, typ av rapport i denna kategori beskriver de norska överlöparnas samarbete med tyska myndigheter.¹⁰⁰ Att få en bild av hur tyskarna använde sig av Nasjonal Samling (NS) kunde vara av värde för Sverige, en liknande situation skulle med stor sannolikhet uppstå även i Sverige vid en tysk ockupation.

I takt med krigsutvecklingen tillkom också ytterligare mål för rapporteringen från Norge. Sverige hade som nämnts intresse av att spela en roll i Norge efter det tyska sammanbrott som alltför började räkna med, vilket medförde att rapporter som kunde vara till hjälp i "efterarbetet" blev viktiga. Att upprätta personalia över de tyska officerare som senare förhoppningsvis skulle komma att tillfångatas verkar ha varit en uppgift bland flera för C-byrå.¹⁰¹

Källorna

Gemensamt för alla de undersökta åren är att källorna, d.v.s. rapportörerna, i största möjliga mån hålls anonyma. En något större öppenhet kan dock noteras under C-byråns första verksamhetsår. Givetvis var hemlighetsmakeriet störst beträffande byråns fasta rapportörer, de tillfälliga iakttagarna nämns ofta (om än inte vid namn) i rapporten- det svåra är att dra några slutsatser om den som inhämtade informationen.

En värdering av källans tillförlitlighet gjordes, som tidigare berörts, ofta i rapporten. Detta var synnerligen viktigt, eftersom underrättelser hämtades in från många håll. Dessutom kan en klar skillnad oftast göras i rapporterna mellan tillfälliga resp. fasta rapportörer. De fasta rapportörerna, ofta s.k. ombud, kan generellt sett anses ha haft högre tillförlitlighet än tillfälliga iakttagare. Skillnaden var i själva verket kanske inte så stor, då även ombuden oftast

⁹⁶ Sverige hade ju som bekant långt gångna planer på ett ingripande i Norge i krigets slutskede, något som förutsatte god kunskap om de allierades skandinaviska intentioner. Ytterst handlade detta om att säkerställa svenska intressen i Norden efter krigsslutet. Se Ekman, S & Grimnes, OK (red.), a.a, s.145ff

⁹⁷ rapport 2358, CB serie BI, vol.27

⁹⁸ rapport 229, CB serie BI, vol.1

⁹⁹ se t ex rapport 524, CB serie BI, vol.2

¹⁰⁰ se t ex rapport 703, CB serie BI, vol.7

¹⁰¹ rapport 2227, CB serie BI, vol.26

hämtade sin information från samtal med folk som sett eller hört något.¹⁰² C-byråns folk var dock alltid öppna för den som hade informationer att delge, dessutom var behovet av underrättelser så pass stort att byråns egna ombud näppeligen räckte till. Man var tvungen att förlita sig på allehanda människor för att få rapporter om läget i Norge.

Arbetsmetoderna

För slutsatser om såväl källor som arbetsmetoder hänvisas till de reservationer som nämnts i avsnittet om källkritik. Det är viktigt att komma ihåg att det ligger i sakens natur att rapporterna ska säga så lite som möjligt om omständigheterna kring inhämtningen av informationen. Men några slutsatser kan ändå dras om de olika arbetsmetoder som är synliga i rapporteringen.

Generellt kan sägas att metoden att fråga ut folk användes ofta. Denna metod användes inte bara vid gränserna, där gränsombuden frågade ut flyktingar/kurirer, utan också de fasta ombuden inne i Norge tycks ha frågat runt ganska flitigt, även om det givetvis innebar en avsevärd risk för oönskad uppmärksamhet från tyskarna.

I många fall kan man direkt i rapporten se hur underrättelserna inhämtats, det kan t ex stå ”i samtal med norrman”, ”utifrån uppsnappat samtal mellan tyska officerare” e dyl. Detta förfarande är fr a vanligt när det gäller den typ av rapporter som behandlar rykten av olika slag, stämningar i Norge och liknande. I andra fall är det frågan om en mer målmedveten underrättelseinhämtning, där stor ansträngning lagts ned. Detta gäller i synnerhet för den kartläggning av militära förhållanden som fortgick under hela kriget. Där är det istället fråga om avancerade, inte sällan djärva, operationer med syftet att i detalj delge Försvarsstaben efterfrågade uppgifter om tyska befästningar, beväpning o dyl. En avgörande skillnad mellan dessa arbetsmetoder var att det, i det förra fallet, handlade om att ”ta det man kunde få”, d.v.s. man kunde inte styra vilken information resande och flyktingar från Norge hade. I det andra fallet fanns det dock en klar agenda, det gällde att skapa en så fullödlig bild som möjligt av de tyska stridskrafterna i Norge.

Emellertid var metoderna att kartlägga de tyska trupperna inte alltid lika strikta. Helmuth Ternberg vet t ex berätta hur man under ockupationens första tid använde sig av en rapportör med insyn i ett norskt bryggeri. Med hjälp av dennes uppgifter om öltransporterna till tyska förläggningar kunde man sedan snabbt räkna ut ungefär hur stor den tyska truppen var.¹⁰³

Helmuth Ternbergs personliga arkiv

Helmuth Ternberg, C-byråns ”andreman”, ger i ett ”PM över C-byrån” en del intressanta inblickar i hur byrån organiserades samt hur arbetsmetoderna arbetades fram. Han ger t ex ett svar på varför C-byrån, trots att den utgjorde en militär underrättelsetjänst, framförallt kom att bestå av civila personer, ofta akademiker. Förklaringen var att all kompetent militär personal vid krigsutbrottet helt enkelt redan var upptagen, därför fick man vända sig åt annat håll.¹⁰⁴ Dessa akademiker arbetade oftast i ”inre” tjänst, när det gällde personalen på fältet så beskriver Ternberg att det viktigaste (vid sidan av pålitligheten) var att det skulle vara människor som utan att väcka misstanke skulle kunna uppehålla sig vid gränserna- även i ett kritiskt läge. Vidare beskrivs hur dessa gränsombuds uppgifter efterhand kom att ändras- från att från början innefatta utfrågning av resenärer och flyktingar från Norge kom de senare att

¹⁰² se t ex rapport 232, CB serie BI, vol. I

¹⁰³ TPA, PM över C-byrån, vol. I

¹⁰⁴ TPA, PM över C-byrån, vol. I

ha till uppgift att i första hand tipsa ledningen i Stockholm om "intressanta" resenärer som borde kontaktas.¹⁰⁵

Sammanfattande diskussion

I det sista avsnittet sammanfattas undersökningen med en summerande diskussion för var och en av de fem uppställda frågeställningarna. Därefter följer en kort källkritisk diskussion av saker att tänka på beträffande det undersökta källmaterialet. Uppsatsen avslutas sedan med några tankar som uppkommit under arbetets gång, samt slutligen några funderingar om framtida forskning inom området.

Rapporternas innehåll

När det gäller (den grundläggande) frågan om vilken typ av underrättelser från Norge som C-byrån faktiskt koncentrerade sig på så är det spontana svaret, efter att ha gått igenom källmaterialet, att *alla* typer av information var av intresse. Om det är något som är slående i byråns bevarade rapportering så är det just detta- den enorma mångfald av uppgifter som återfinns i rapporterna. Stort som smått, få saker förefaller ha varit för ointressanta för att rapportera. Emellertid är detta ett för svepande svar på min fråga, och jag har funnit det fruktbart att försöka identifiera några övergripande kategorier av underrättelsetyper. På så sätt har jag funnit tre huvudgrupper bland rapporterna. Rapporten som kartlägger militära omständigheter utgör en kategori. Denna kategori innefattar i sin tur två typer- rapporter om flygfält/flygplan respektive rapporter om andra militära förhållanden (ofta beskrivningar av truppkoncentrationer/förflyttningar, befästningar, beväpning, ledande befäl osv.). Nästa huvudgrupp utgörs också av rapporter av kartläggande natur, men dessa inriktar sig istället på "civila" förhållanden. Hit hör underrättelser om infrastrukturen i Norge, samt diverse beskrivningar av norsk industri, norska städer o dyl. Denna kategori är för mycket bred och innefattar uppgifter om de mest skilda företeelser.

Den tredje och sista kategorin jag identifierat innefattar rapporter som inte direkt beskriver en konkret situation. Dessa rapporter, som ofta grundar sig på uppgifter från samtal/utfrågningar av flyktingar eller boende i Norge, har det gemensamt att de beskriver rykten och stämningar i Norge. De är mycket vanliga i materialet och dessutom mycket skiftande till sitt innehåll. Oftast innehåller de rykten som innebär någon form av hot mot Sverige, men de kan också beskriva förhållandet mellan tyskar och norrmän, situationen i den tyska hären osv.

Rapporternas format

Hur informationen i rapporterna grupperas och presenteras beror förstås till viss del på vilken typ av rapporter det handlar om. Gemensamt för all rapportering är dock att de är mycket kortfattat hållna, mycket sällan "visar" sig rapportören med egna reflexioner, språket är alltid mycket stringent. I en vanligt förekommande rapporttyp spaltas diverse iakttagelser upp efter varandra, ibland "blandas" också uppgifter från de ovan diskuterade kategorierna med varandra, dock är man oftast mycket noggrann med att påpeka om uppgifterna är erhållna i första hand eller om de härrör från samtal med någon annan. Men det finns också andra typer av rapporter, ofta något längre, där rapportören lämnar en mer narrativ redogörelse för sina intryck och erfarenheter. Dessa rapporter, som också innehåller mer personliga åsikter, är ofta skrivna i dagboksform.

¹⁰⁵ TPA, PM över C-byrån, vol.1

Rapportörer/metoder

Att till varje pris skydda sina källor och dölja sina arbetsmetoder är av yttersta vikt för ett underrättelseorgan varför denna frågeställning är svår att besvara på ett tillfredsställande vis. En något större öppenhet har iakttagits för det första krigsåret, då rapportörerna vid flera tillfällen står nämnd i rapporten. Senare blir detta allt ovanligare, faktum är att många rapporter inte säger något alls om vem källan är. Det är ju inte svårt att förstå att det vore oerhört oklokt att nämna rapportörerna vid namn, men försiktigheten var alltså större än så. Man tycks ha vinnlagt sig om att om möjligt inte heller röja varken vilken position källan hade eller genom vilken kanal informationen nått rapportören. I vissa fall står det dock att källan är en "fast iakttagare", "ett ombud" e dyl. Man förefaller ha nöjt sig med att beskriva källans tillförlitlighet med något passande adjektiv som "tillförlitlig", "omdömesgill", "pålitlig" eller liknande.

Vidare finns det en skillnad mellan underrättelser som inhämtats utifrån en medveten agenda (d.v.s. uppgifter som specifikt efterfrågats från Försvarsstaben eller någon operativ chef) och uppgifter som så att säga erhållits "av en slump". Den förvisso effektiva metoden att fråga ut folk gjorde det ju svårt att styra vilken typ av uppgifter man fick ta del av, vilket förmodligen är orsaken till den stora mångfald uppgifter som återfinns i materialet. Dessutom var det förmodligen vanskligt att fråga runt *för* mycket, i synnerhet för de fasta ombuden inne i Norge, varför man nog ofta fick nöja sig med att "hålla öronen öppna". En helt annan målmedvetenhet finns i de rapporter som kartlade tyska militära förhållanden. Där är det uppenbart att målet för rapporten är klart definierat, dessa rapporter avslöjar dessutom stor uppfinningsrikedom och djärvhet hos rapportörerna i sina strävanden att i detalj beskriva tyska anläggningar och befästningar. Ofta bifogas fotografier tagna på mycket nära håll. Tidigare forskning har visat att de sk. gränsombuden var grunden för C-byråns verksamhet, detta är något som bekräftas också i min undersökning. Rapporter som vidarebefordrar uppgifter som lämnats av resande över gränsen *är* mycket vanliga, dock förefaller påfallande många rapporter komma från ombud inne i Norge.

Det går också att göra en åtskillnad mellan "kvantitativa" och "kvalitativa" rapporter. Många rapporter (i synnerhet de korta) är uppräknings- och sammanställningar av tyska trupper/sjöstridskrafter/flygvapen osv. Dessa rapporter är alltid mycket kortfattade och det är inte alltid lätt att se varifrån de detaljerade (ofta sifferrika) uppgifterna kommer, men det förefaller sannolikt att de lämnats av någon med god insyn i den militära situationen. Kanske var det uppgifter inhämtade av norsk militär eller motståndsrörelse, ämnade för norska legationen i Stockholm. Det "avtal" som fanns tillät ju C-byrån att, i utbyte mot fri lejd för kurirerna över gränserna, ta del av den information som kom från Norge. Det är svårt att dra säkra slutsatser om detta ur det här undersökta materialet men så mycket kan sägas som att dessa rapporter skiljer sig från de mer kvalitativa rapporterna, vilka framstår som skrivna direkt till en svensk mottagare.

Förändringar i rapporteringen

Frågan om eventuella synbara förändringar över tid är förstås alltid intressant. Strukturellt förefaller man ha redan från start ha hittat en tillfredsställande form, rapporterna är i stort sett likadana under hela kriget. Den mest påfallande förändringen har istället med rapporteringens omfattning att göra. Det finns sannolikt flera förklaringar till den utökade verksamheten, men bortsett från att organisationen finslipades och utvecklades efterhand så är det rimligt att anta att det abrupta slutet på Sveriges lyckosamma avlyssning av tysk telegramtrafik från Norge under sommaren/hösten 1942 betydde att andra kanaler (däribland C-byrån) ökade i betydelse. Detta antagande skulle också kunna styrkas i det material jag gått igenom, där man

kan se en klar ökning i verksamhetens omfattning från 1942. Helt uppenbart utvecklades verksamheten i rask takt, detta är förstås synligt i det ökade antalet rapporter, men en annan indikator på detta är den större noggrannhet som med tiden präglar rapporterna. Siffrorna som presenteras är ofta exakta, mycket sällan nöjer man sig med att uppskatta, oavsett om det rör sig om truppstorlekar eller kalibrar på luftvärnspjäser. Innehållsmässigt så sker givetvis en förändring av rapporterna i takt med krigets utveckling. De kategorier som tidigare presenterats är dock representerade under hela undersökningsperioden. Däremot varierar dessa kategorier i förekomst under krigets gång. Generellt kan sägas att C-byråns kartläggande uppgifter förefaller ha ökat i betydelse under kriget. I detta kan också en större systematik skönjas med tiden, beträffande såväl kartläggningen av militära anläggningar som av norska städer, fabriker o dyl.

C-byråns verksamhet i ett större perspektiv

Föresatsen har varit att försöka beskriva C-byråns verksamhet även i ett större sammanhang, att med Norge som "fallstudie" visa vilken roll byrån hade i ett större förvarningssystem. C-byråns uppgifter låg framförallt på inhämtningsnivån, att skaffa fram relevanta underrättelser för att sedan, efter en grundbearbetning, skicka dessa vidare i underrättelsekedjan. Idealet var givetvis att C-byrån skulle sprida ljus över samma områden som den avlyssnade telegramtrafiken hade gjort. Vilka var Tysklands planer i ett längre perspektiv? Förelåg det en hotbild mot Sverige från tysk sida? Hur skulle ett tyskt angrepp mot Sverige från norsk grund kunna se ut? Att få svar på dylika frågor var lika värdefullt för de som hade att förbereda och ev. mobilisera det svenska försvaret som det var svårt för de som skulle skaffa fram uppgifterna. Situationen inbjöd till okonventionella metoder vilket troligtvis passade C-byrån, som utvecklade sitt arbetssätt efterhand.

Jag har tyckt mig kunna skönja två olika nivåer av förvarning i C-byråns rapportering. Där finns dels rapporter som beskriver en långsiktig förvarning, en hotbild på längre sikt. Dessutom finns det rapporter som bär en mer akut prägel, dessa rapporter handlar oftast om händelseutvecklingar invid gränserna och ger ett mer alarmerande intryck. Eftersom det ockuperade Norge var ett "stängt" land så var man från svensk sida beroende av alla underrättelser man kunde få om plötsliga truppförflyttningar och mobiliseringar vid gränserna- *tid* var en central aspekt vid ett plötsligt angrepp, detta om något hade händelserna den 9:e april 1940 visat. Den organisation som C-byrån utvecklade, med folk utplacerade vid gränserna, var troligen mycket lämplig (och viktig!) för den akuta förvarningen. Att vara denna "alarmklocka" hade naturligtvis ett samband med den långsiktiga förvarningen, där det för C-byråns del framförallt handlade om att ge ett underlag för analys av hotbilderna mot Sverige så att landet skulle vara förberett i händelse av ett tyskt invasionsföretag. Båda dessa nivåer av förvarning inbegriper en balansakt, den alltid närvarande frågan är om man har med "brus" eller med "signaler" att göra. För en liten stat som Sverige, med begränsade försvarsresurser, var/är det av stor vikt att riskbedömningen görs korrekt- Norges totala handfallenhet vid den tyska invasionen hade med förfärande tydlighet visat på nödvändigheten av att göra en riktig bedömning av hotbilden mot landet och sedan förbereda sig därefter. Å andra sidan är det en praktisk omöjlighet att vara förberedd på "allt jämt"-prioriteringar måste göras. De båda krigsfall som nämnts tidigare var just resultatet av riskbedömningar som gjorts av de säkerhetspolitiska läget, utifrån dessa organiserades och grupperades det svenska försvaret, vilket betydde att underlaget för dessa bedömningar var oerhört viktigt. Samma resonemang gällde för den akuta förvarningen, det var av stor vikt att hitta de "verkliga" hoten, Sverige kunde helt enkelt inte mobilisera varje gång rapporter kom in om plötsliga tyska truppsammandragningar vid norska gränsen. I detta sammanhang var

C-byråns verksamhet i Norge en pusselbit i strävandena efter att få en bild av det tyska hotet mot Sverige.

Jag har funnit att de "hårda" förvarningsfaktorer Sam Nilsson ställt upp (fiendestatsens intentioner, riskvillighet och fiendebild) kan sägas vara viktiga *mål* för C-byråns rapportering från Norge. Att få kunskap om dessa var mycket värdefullt som underlag för analysen av det säkerhetspolitiska läget. De "mjuka" faktorerna kanske bäst kan ses som potentiella felkällor vid denna analys, men också i viss mån vid inhämtningen av underrättelserna. Att inte kunna bryta loss från gamla föreställningar och se att en ny situation verkligen föreligger (sk. irrationell kognitiv konsistens) är ett psykologiskt fenomen som säkerligen hade relevans för de rapportörer som hade att bedöma vad som skulle rapporteras. Tveklöst får rapportörens personlighet och personliga erfarenheter stor betydelse för dennes bedömning av läget. (Samma problem har fö den som i nästa led har att värdera och analysera denna rapport.) En liknande problematik ligger i det Nilsson benämner extrapolering utifrån historisk kontinuitet. Problemet detta begrepp bjuder underrättelseväsendet ligger i att förutsägelser kräver en viss extrapolering av det som varit, samtidigt som denna extrapolering i sin tur bygger på en viss kontinuitet, något som ofta inte står tillbuds i tider av snabba, omvälvande förändringar. Återigen- grunden är korrekta beskrivningar av den aktuella situationen.

Källkritiska överväganden

Att sätta sig in i ett underrättelsematerial inbegriper att ställa sig en rad källkritiska frågor. Vid sidan av de överväganden som tidigare berörts (att arkivet inte är fullständigt osv.) så bör också övervägas vilka ytterligare felkällor som finns i materialet. Förutom de gallringar som gjorts i efterhand, vad mer "saknas" i källan? Kan man t ex tänka sig att det kommit in underrättelser till byrån som aldrig utmynnats i rapporter? Ett rimligt antagande är att en första gallring gjordes redan vid C-byrån. Frågan blir ju då förstas vem som gjorde detta urval, och med vilka kriterier det gjordes.

En intressant fråga vid undersökningens början (om än inte en frågeställning) var huruvida rapporteringen innehöll någon form av reflexioner om den egna verksamheten och organisationen. Rätt snart visade sig dock såna frågor svåra att besvara i det här undersökta materialet. Väldigt sällan nämns det överhuvudtaget något i rapporterna som har med de egna arbetsmetoderna, svårigheter e dyl. att göra. Frågan blir ju då om detta är medvetet, om kritiska rapporter "försvunnit" på vägen. Inte heller går det att finna några spår av de feedback-pilar som finns i fig.1, d.v.s. tecken på att nya direktiv gått ut från byrån till rapportörerna på fältet. Däremot finns det flera exempel på feedback från beslutsfattarna, t ex de under 1945 vanligen förekommande rapporterna om specifika väg/broavsnitt i Norge.

Avslutande tankar

Arbetet med C-byråns arkiv har, förutom att det gett mig en god inblick i denna något annorlunda avdelning i det svenska underrättelseväsendet, satt igång många tankar om vilka svåra överväganden och beslut ett land står inför i en sådan kritisk situation som ett krigsläge innebär. Analogin till ett spel, kanske ett schackparti, är närliggande. Nyckeln till seger, eller att åtminstone undvika ett nederlag, ligger i att skaffa kunskap om motståndarens avsikter och riskvillighet. Problemet härvidlag är dock att motståndaren kommer göra allt för att vilseleda och maskera sina sanna intentioner, vilket leder till att dessa kunskaper ofta inte kan erhållas förrän motståndaren väl inlett sin manöver. Av detta följer att en viktig faktor är *tiden*, att så snabbt som möjligt upptäcka när motståndarens drag kommer blir avgörande för möjligheterna att försvara sig effektivt. I det intrikata spel som Sverige tvingades spela under

andra världskriget spelade C-byrån sannolikt en viktig roll i detta avseende. Jag låter Helmuth Ternberg avsluta med en betraktelse över detta:

”Det krävs för underrättelsetjänst tre saker- pengar, personer och tid. Pengar och personer kommer det alltid att vara ont om för dessa uppgifter i vårt land och det är därför av desto större vikt att man inte slösar med den faktor som heter tiden.”¹⁰⁶

¹⁰⁶ TPA, ”PM över C-byrån”, vol. I

Källförteckning

A. Otryckta handlingar

Krigsarkivet

C-byråns arkiv (i noterna förkortat "CB")

- Inkommande rapportering, serie BI, vol.1-27

Helmuth Ternbergs personliga arkiv (i noterna förkortat "TPA")

- Vol.1

B. Bearbetningar

Agrell, Wilhelm, *Den militära underrättelsetjänsten och informationsexpositionen* (Stockholm 1977)

Aust, Michael D, "En studie i tidig varningsproblematik", *FOA*, 1997

Aust, Michael D, "Underrättelsemetodik, förvarning och dess problematik", *Kungliga Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift*, 4:e häftet, 1997, s.147-171

Carlgren, Wilhelm, *svensk underrättelsetjänst 1939-1945* (Stockholm 1985)

Ekman, Stig & Grimnes, Ole Kristian (red.), *Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig* (Oslo 1991)

Hammarlund, KG, *På hemliga vägar. Svensk-norsk kurirtrafik 1940-45* (Stockholm 1989)

Hugemark, Bo (red.), *Nya fronter? 1943- spänd väntan* (Stockholm 1994)

Nilsson, Sam, "Gärna förvarning men först en rejäl brunnskur... Från Sarajevo till krigsutbrottet. En studie i förvarning sommaren 1914", *Militärhistorisk Tidskrift*, 2000, s.57-135

Ottosson, Jan & Magnusson, Lars, *Hemliga makter* (Stockholm 1991)

Svensson, Rune, "Sveriges hemliga vapen? C-byråns verksamhet under andra världskriget- en analys av mål, medel, organisation och verksamhet i stort.", *Militärhistorisk Tidskrift*, 1999, s.66-130

Wangel, Carl-Axel (red.), *Sveriges militära beredskap 1939-1945* (Stockholm 1982)

Wechselmann, Maj, *De bruna förbindelserna* (Stockholm 1995)